

KAMRAN İMANOV

**RƏQƏMLİ ŞƏBƏKƏLƏRDƏ
ƏQLİ MÜLKİYYƏT
HÜQUQLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ**

BAKİ – 2019

- © Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi. 2009, 2016, 2017, 2018
- © Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi. 2019

MÜNDƏRİCAT

1. Hüquqi baza haqqında qısa məlumat	6
2. Əsərlər və əlaqəli hüquqların obyektləri rəqəmli şəkildə	12
3. Rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların fərdi və kollektiv idarə olunması	21
4. Rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquqlarla qorunan obyektlərin istifadəsinin 3 mərhələsi və ya kollektiv idarəetmənin ən sadə variantının təşkili haqqında	31
5. Musiqi sənayesi və rəqəmli mühitdə fonoqramların istifadəsinin xüsusiyyətləri	40
6. Elektron ticarət və onun hüquqlarının idarə edilməsinə təsiri	47
7. Hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat və müdafiənin texniki tədbirləri	50
8. Rəqəmli şəbəkələrdə əqli mülkiyyətin (ƏM) qorunması və idarə edilməsi mexanizmi kimi əsərlərə və əlaqəli hüquqlar obyektlərinə rəqəmli kodlar	56
9. Proвайderlər və rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların idarə edilməsi	59

10. İnternetdə hüquqların müdafiəsinin bəzi problemləri	63
11. Yekun əvəzi və ya Agentliyin vəzifələri	66

**Rəqəmli şəbəkələrdə əqli mülkiyyət
hüquqlarının idarə edilməsi
(metodiki və praktiki vəsait)**

Rəqəmli şəbəkədə hüquqların idarə edilməsi ilə bağlı bir sıra problemlərə həsr olunmuş bu vəsait həmin problemlərlə tanış olmaq və onların mümkün həlli yollarını göstərmək məqsədlərini güdür. İnternetdə hüquqların idarə edilməsi ilə bağlı aşağıdakı aktual məsələlərə toxunur:

- hüquqi baza haqqında qısa məlumat;
- multimedia məhsulları daxil olmaqla, rəqəmli formada olan əsərlər və əlaqəli hüquqların obyektləri;
- şəbəkədə hüquqların fərdi və kollektiv idarə edilməsi;
- kollektiv idarəetmə təşkilatının ən sadə variantı da daxil olmaqla, şəbəkədə qorunan obyektin istifadəsinin mərhələləri;
- rəqəmli mühitdə fonogramların istifadəsinin xüsusiyyətləri;
- elektron ticarətin hüquqların idarə edilməsinə təsiri;
- hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat və texniki müdafiə vasitələri;
- əsərlərə və əlaqəli hüquqlar obyektlərinə tətbiq olunan rəqəmli kodlar həmin obyektlərə hüquqların qorunması və idarə edilməsi mexanizmi kimi;
- hüquqların idarə edilməsində şəbəkə provayderlərinin rolu;
- şəbəkədə hüquqların müdafiəsinin xüsusiyyətləri;
- müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin “İT-İP – e.com.” sahəsində vəzifələri.

1. Hüquqi baza haqqında qısa məlumat

1.1. Rəqəmli şəbəkədə, o cümlədən İnternetdə əsərlər və əlaqəli hüquqlar obyektləri geniş istifadə edilir. Bu cür istifadənin vacib istiqamətləri onunla bağlıdır ki, kompüterin, serverin yaddaşında saxlanılan əqli mülkiyyət (ƏM) obyektləri şəbəkənin köməyiylə rəqəmli şəkildə digər kompüterlərə ötürülə bilər.

Buna görə əsərlərin və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin hüquq sahibləri üçün bir sıra aspektlərə hüquqi aydınlıq gətirilməlidir, o cümlədən:

- rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə ötürülən əsərlərin kompüterlərdə saxlanması;
- rəqəmli şəbəkədəki verilişin özünə münasibətdə.

Həm də kollektiv idarəetmə nöqtəyi-nəzərindən müvafiq hüquqi baza olmalıdır, məsələn, fərdi idarəetmənin praktiki mümkün və ya səmərəli olmadığı hallarda praktiki situasiyaların göstərilməsi vacibdir.

1.2. 1970-ci ildən başlayaraq ÜƏMT-nin fəaliyyəti sayəsində hüquqların qorunması məsələləri öz həllini tapmışdır, 1982-ci ildə isə qəbul edilmişdir ki, kompüterin yaddaşında saxlanma sürətçixarma hesab olunur. 1996-cı ildən sonra “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi” rəqəmli şəbəkədə “veriliş” anlayışına aydınlıq gətirərək, onu yeni əmlak hüququ çərçivəsində “kütüyə çatdırma məqsədi ilə bildiriş” hüququ kimi müəyyən etdi. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan göstərilən müqavilələrə qoşulub, bir qədər aşağıda İnternet müqavilələri ilə bağlı məsələləri qıscaca təhlil edəcəyik.

Əsərlərin və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin qəbul olunmuş beynəlxalq qorunma normaları (hələlik “yayım verilişi” istisna olmaqla) öz əksini milli qanunvericiliklərdə, o cümlədən Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində tapmışdır. Lakin Milli qanunvericiliyin “ÜƏMT-nin Müəlliflik

hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”nə tam uyğun olması üçün müəyyən dəqiqləşdirmələr tələb olunur.

Beləliklə, obyektlərin İnternet də daxil olmaqla, rəqəmli şəbəkələrdə istifadəsi ilə bağlı hüquq sahibləri müdafiə olundu: onlara həm əsərlərin rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə ötürülməsinə xidmət edən kompüterlərdə saxlanmasına, həm də verilişlərin özlərinə münasibətdə müstəsna hüquqlar verildi.

Bununla rəqəmli şəbəkələrdə, o cümlədən bütövlükdə İnternetdə, hüquqların qorunması, idarə edilməsi və müdafiəsi üçün hüquqi baza yaradıldı.

1.3. Rəqəmli şəbəkələr üçün yaradılmış hüquqi baza çox vaxt rəqəmli müəlliflik hüququ adlanır. Rəqəmli müəllif-hüquq qanunvericiliyinin mahiyyəti nədədir? Bu sualın cavabı birincisi, ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri (“ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”) və müvafiq milli qanunvericiliklə qorunan hüquqların həcmindən necə dəyişməsi, ikincisi isə rəqəmli mühitdə hüquqların necə idarə edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, hər iki qrup hüquq sahibləri (müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar) üçün onların obyektlərinin istifadəsi üzrə ənənəvi nəzarət hüquqları özünə surətçixarma hüququnu və obyektlərin geniş kütlənin nəzərinə çatdırılması (kütləvi ifa, efir yayımı və s.) hüququnu da daxil edir. İzah olunmalıdır ki, surətçixarma hüququ yaymaq (satış, kirayəyə vermək) hüququ ilə sıx bağlıdır və son nəticədə bunlar elə hərəkətlərdir ki, qorunan obyektin surətlərini kütlənin “təxirə salınmış” istifadəsi üçün onlar vasitəsi ilə əldə etmək mümkün olur, yəni elə istifadə ki, obyektin əldə edilməsini və qavranılmasını (baxılması, dinlənməsi) vaxt üzrə ayırır.

Efir yayımı və ya kütləvi ifa hüququ isə surətçixarma ilə bağlı deyil və bunlar elə hərəkətlərdir ki, onlar vasitəsi ilə

müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin birbaşa istifadə üçün (baxılması, dinlənməsi) əldə edilməsi mümkün olur.

Müəllif-hüquq qanunvericiliyində yaxşı işlənmiş məhz bu iki kateqoriya hüquqların ayırma sistemini şəbəkədə rəqəmli verilişlər “qarışdırıb”.

Rəqəmli texnologiyalar obyektlərin şəbəkələr üzrə ötürülməsini mümkün edərək, onların dəfələrlə surətçixarmasına gətirib çıxarır. Buna görə də hüquqların həcmnin genişləndirilməsi ilə bağlı ilk sual – surətçixarma hüququnun hər bir surətə şamil edilib-edilməməsinin aydınlaşdırılması zərurətinə gətirir.

İkinci sual isə, obyektin translyasiya edilmədiyi, lakin kütlənin hər hansı nümayəndəsinin istədiyi vaxt onu görmək və ya eşitmək istədiyi vaxt əldə etməsinin mümkün olduğu situasiyanın kütləyə çatdırmaq üçün bildiriş sayılıb-sayılmaması ilə bağlıdır. Bundan başqa, ayrı-ayrı şəxslərin müxtəlif vaxtlarda öz kompüterlərinin monitorlarında və ya digər rəqəmli qurğularda əsərə baxdıqları halı kütləvi ifa hesab etmək olarmı? Rəqəmli şəbəkələrdə hüquq sahibinə məxsus obyektlərin müdafiə edilməsi üçün onun hüquqlarının həcmnin məhz bu istiqamətlərdə genişləndirilməsini həyata keçirmək mümkün olardı.

1.4. Hələ 1982-ci ildə ÜƏMT və UNESCO birgə razılığa gəliblər ki, kompüterin yaddaşına yükləmə surətçixarma aktı kimi qiymətləndirilir, ona görə “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” təsdiq etdi ki, “Surətçixarma hüququ və bu maddə ilə edilən istisnalar rəqəmli mühitdə, o cümlədən əsərlərin rəqəmli formada istifadəsinə münasibətdə tam şəkildə tətbiq olunur”.

Belə başa düşmək olar ki, qorunan əsərin elektron qurğuda rəqəmli formada saxlanması müqavilə ilə müəyyən olunmuş müvafiq hüquq mənasında surətçixarmadır (Bax “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”nin 14-cü

maddəsinə aid və “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”nin 7, 11 və 16-cı maddələrinə aid Razılaşdırılmış Bəyanatlar).

Eyni ilə bu qaydada əsərlərin və ya fonoqramların İnternet vasitəsi ilə boşaldılması və ya əldə edilməsinin mümkün olduğu hallarda hüquq sahibi tərəfindən nəzarətin həcmnin dəqiqləşdirilməsi hesabına hüquqlar genişləndirilib. Məsələn, “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”nin 14-cü maddəsi nəzərdə tutur: “Fonoqram istehsalçıları fonoqramlarının naqil və ya naqilsiz rabitə vasitələri ilə əhali nümayəndələrinin öz seçimlərinə görə istədikləri yerdən və istədikləri vaxtda onların əldə edilməsini həyata keçirə biləcəyi tərzdə kütləyə çatdırılması üçün icazə vermək müstəsna hüququndan istifadə edirlər”.

Başa düşülməlidir ki, verilişin bu növü yayımdan fərqlənir. Yayım vaxtı material seçilməyə məruz qala bilməz və o, aktiv yayım orqanı (yayım təşkilatı) tərəfindən passiv informasiya alıcıları (kütlə) istiqamətində ötürülür. Rəqəmli şəbəkədə isə tam əksinədir, material interaktiv üsulla, yəni fərdi istifadəçilərin sorğusu əsasında yer və vaxt seçimlərinə görə ötürülür. Beləliklə, İnternet müqavilələri, bu hüququn həcmi genişləndirərək, tələb edirlər ki, rəqəmli şəbəkənin müştəriləri tərəfindən belə “əldə edilmənin həyata keçirilməsi” aktları üzərində müstəsna nəzarət hüququ təqdim edilsin. Bununla birlikdə “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi” milli qanunvericiliklərdə bu hüququ necə qruplaşdırmağı ölkələrin öz ixtiyarına buraxmışdır. Səbəb ondadır ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, rəqəmli verilişlər ƏM obyektlərinin “əldə edilməsini təqdim edən”, “hibrid” formaları yaradır. Buna görə də hər ölkə öz qanunvericilik ənənələrinə uyğun olaraq yeni hüquqları ya yayım hüququ əsasında, ya da ümumi hüquq-kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş hüququ əsasında necə qruplaşdırmağı həll etməlidir.

Surətçixarma əmlak hüququ anlayışının genişlənməsi və yeni kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş əmlak hüququnun daxil edilməsi ilə yanaşı, İnternet müqavilələri rəqəmli şəbəkədə həm də şəxsi, qeyri əmlak hüquqlarının artan rolunu da nəzərə alır.

İş ondadır ki, yeni texnologiyalar qorunan əsərlərin törəmələrini yaratmaqla və ola bilsin ki, müəllifin qeyri-əmlak müəlliflik hüququnu (əsərin müəllifi kimi tanınmaq hüququ) və əsərin bütövlüyünü pozmaqla, onların manipulyasiyası və ya dəyişdirilməsi üçün istifadəçilərə görünməmiş vasitələr vermişdir. Buna görə də, məsələn “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”nin 5 (1)-ci maddəsi ifaçının müəllifliyə və bütövlüyə qeyri əmlak hüquqlarını bu şəkildə tanıyır: “İfaçıların əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq və hətta bu hüquqların verilməsindən sonra, ifaçı özünün yazılmamış şifahi ifalarına və ya fonoqrama yazılmış ifalarına münasibətdə, bu hüququn təqdim edilməməsinin ifanın istifadə xüsusiyyəti ilə diktə edildiyi hallar istisna olmaqla, öz ifalarının ifaçısı kimi tanınmasını tələb etmək və öz ifalarının onun şərəfinə xələl gətirə bilən hər cür təhrif olunmasına, mənasının dəyişməsinə və ya başqa cür dəyişdirilməsinə qarşı çıxmaq hüququna malikdir”.

Qeyd edilməlidir ki, bu qeyri əmlak hüququ Azərbaycan qanunvericiliyində nəzərdə tutulub, lakin onun da dəqiqləşdirilməsi tələb olunur.

1.5. Əsərlərin rəqəmli şəbəkələrdə istifadəsi zamanı hüquqların həyata keçirilməsi və idarə edilməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və vacib olur.

İş ondadır ki, İnternet hələ tamamilə “böyük surətçixarma məşinə” çevrilməmişdir, yəni bunun qarşısının alınması üçün hüquqi vasitələr olmasa, onda hüquqi qorunma öz mənasını itirə bilər. Buna görə də hüquq sahibləri çox böyük sürətlə yayılan icazəsiz rəqəmli surətləri aşkar etmək və yayılmasını dayandırmaq imkanına malik olmalıdırlar. Qorunan obyektlərin

yayılması və icazə verilməsi üçün İnterneti təhlükəsiz məkan etməkdən ötrü ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri texniki müdafiə vasitələrinə münasibətdə iki texniki əlavə, həmçinin On-line idarə edilməsi və lisenziyalaşma sistemlərini daxil etmişlər.

“Dolayısı yolla keçmə” adlanan birinci texniki əlavə öz əksini “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”ndə (maddə 11) və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”ndə (maddə 18) tapmışdır.

Bu müddəanın mahiyyəti onunla bağlıdır ki, müəllif (hüquq sahibi) öz əsərinin müdafiəsi üçün texnikaya və texnologiyaya nə qədər etibar etsə də, bu müdafiənin dolayısı yolla keçilməsi üçün texnika və texnologiya olacaq və buna görə də belə icazəsiz hərəkətlərin olduğu halda hüquqi tədbirlər formalaşdırılır.

İkinci texniki əlavə hüquqların idarə edilməsi üzrə məlumatla bağlıdır və onun icazəsiz ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsinə qarşı yönəldilmiş hüquqi müdafiəni təqdim edir. Hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat əsəri, əsərin müəllifini, əsərə hər hansı hüquq sahibini eyniləşdirən və ya əsərdən istifadə şərtləri haqqında məlumatları və təqdim olunan belə məlumatları özündə saxlayan hər hansı rəqəmləri və ya kodları bildirir. Belə informasiya adətən əsərin nüsxəsinə əlavə olunur və ya əsərin kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişi zamanı görünür.

Qeyd olunan mövqelərin əhəmiyyətini qəbul edərək, biz onları, həmçinin provayderlərin məsuliyyəti məsələlərini aşağıda ayrıca şərh edəcəyik. Bundan başqa, hüquqların kollektiv əsasda idarə edilməsi problemləri də ayrıca baxılma tələb edir və bu da aşağıda ediləcəkdir.

2. Əsərlər və əlaqəli hüquqların obyektləri rəqəmli şəkildə

2.1. Əsər rəqəmli şəbəkədə rəqəmli formada istifadə olunur. Maddi formalardan biri kimi qəbul edilən rəqəmli formada əks olunmuş əsər obyektiv ifadə olunmuş hesab edilir və müəlliflik hüququ ilə qorunur. Buradan belə çıxır ki, əsərin istifadə edilmə qaydası, hətta o ancaq rəqəmli şəbəkə ilə məhdudlaşdırılsa belə, onun real dünyada istifadə qaydaları kimidir. Beləliklə, rəqəmli formada qorunan əsər üçün onun hüquq sahiblərinin şəxsi, qeyri əmlak və əmlak hüquqlarına riayət olunmalıdır.

2.2. Çox zaman müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin yerləşdirildiyi WEB-səhifələr və saytlarda onların üçüncü şəxslər tərəfindən istifadə qaydası haqqında məlumat olur. Bu göstərişlər mahiyyətə həmin şəbəkə resursuna ödənişsiz və ödənişli surətçıxarmanı və edilməni əks etdirir. Məsələn, “surətçıxarmaya ancaq bizim resursa istinad etməklə icazə verilir” qeydi o deməkdir ki, istifadə kompensasiya ödənilmədən, lakin şəxsi qeyri əmlak hüquqlarının qorunması ilə həyata keçirilə bilər.

Belə göstərişin olmaması və ya “istifadə”nin ancaq müəllifin (hüquq sahibinin) icazəsi ilə həyata keçirilməsi haqqında qeyd onu bildirir ki, ən azı şəxsi qeyri əmlak hüquqlarına riayət edilməlidir.

2.3. Rəqəmli şəbəkədə yerləşdirilmiş obyektlərə əmlak hüquqlarına əməl olunması mütləq şərt kimi qoyulur: ya parol, ya da WEB-səhifə və ya sayt üzrə naviqasiya üçün haqq tələb olunur.

Başlıca nəticə ondan ibarətdir ki, şəbəkədə yerləşdirilmiş qorunan obyektlərin üçüncü şəxslər tərəfindən istifadəsi zamanı şəxsi, qeyri əmlak hüquqları, həmçinin əmlak hüquqlarına mütləq riayət edilməlidir. İstisna ancaq şəxsi

qeyri-əmlak hüquqlarına riayət edilməsini tələb edən, müəllifin “şəxsi” səhifəcikləri ola bilər.

2.4. Yuxarıdakı şərh rəqəmli şəbəkəyə artıq yerləşdirilmiş qorunan obyektlərin vəziyyəti ilə bağlıdır. Bununla yanaşı, yerləşdirmə prosesinin müəllif-hüquq qanunvericiliyi nöqtəyi-nəzərindən necə baş verdiyini təsəvvür etmək də vacibdir. Proses obyektin rəqəmli şəklə çevrilməsindən başlayır və müəllif hüquq nöqtəyi-nəzərindən ya onun “surətçıxarılması” və ya “yenidən işlənməsi”, yaxud da hər ikisi eyni vaxtda ola bilər. Məsələn, müəllif-hüquq nöqtəyi-nəzərindən ədəbi və ya musiqili əsərin rəqəmli şəklə çevrilməsi onun “surətçıxarması”dır, MP-3 formatında sıxılma üsulu ilə musiqili əsərin təqdim olunması isə onun müəllifi üçün “surətçıxarmadır”, eyni zamanda istehsalçının əlaqəli hüquqlarına münasibətdə həm də “yenidən işləmə” baş verir.

2.5. Sadalanan hüquqlar müstəsna əmlak hüquqları olduğuna görə hüquq sahibindən icazə alınması zərurəti yaranır. Lakin yadda saxlanmalıdır ki, belə çevirmə şəxsi məqsədlərlə həyata keçirilirsə, yəni sonradan şəbəkəyə yerləşdirilməyəcək və ya sənaye üsulu ilə tirajlanmayacağına, onda müəllif-hüquq icazəsi tələb olunmur. Digər şəxslər tərəfindən həyata keçirilmiş birdəfəlik surətçıxarma, tərcümə, yenidən işlənmə, aranjeman və s. yalnız şəxsi məqsədlər üçün, yəni fərdi istifadəyə qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən icazə verilir. Qeyd edək ki, söhbət yalnız bir sürətdən və qanunla şərt tənzimlənən istifadə sahəsindən gedir.

Sonuncu nəticə rəqəmli şəbəkədə əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsinin təşkili nöqtəyi-nəzərindən mühüm rol oynayır. Bu, belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, hər hansı istifadəçi şəxsi məqsədlərlə istifadəyə aid istisna əsasında hüquq sahibinin icazəsi olmadan və qonorar ödəmədən obyekt rəqəmli şəkildə çevrilə bilər.

Daha bir surətçıxarmanın (surətin) zərurəti yarandığı halda, məsələn rəqəmli şəbəkənin digər (provayder) serverində

istifadəsi zamanı isə şəxsi məqsədlər üçün istifadə çərçivələri pozulur, ona görə ki, artıq 2-ci surət yaranır.

Buna görə də rəqəmli şəbəkədə kollektiv əsasda idarə edilmə məsələlərinə baxarkən hesab edəcəyik ki, əsərlər və əlaqəli hüquqların obyektləri əvvəlcədən rəqəmli şəkildə çevrilmişdir.

2.6. İnternetdə həm müəllif-hüquq qanunvericiliyinin rəqəmləşdirilmiş obyektləri, həm də məxsusi olaraq rəqəmli mühit üçün yaradılan multimedia obyektləri geniş istifadə olunur. Müəllif-hüquq qanunvericiliyinin obyektlərinin və bütövlükdə ƏM-in İnternetdə geniş istifadəsinə onların təkamül xarakteri köməklik göstərir. Məsələn, rəqəmləşdirilmiş ədəbi əsərlərin, audiovizual əsərlərin, incəsənət əsərlərinin, kompüter proqramlarının və s. çox böyük miqdarı artıq çoxdan İnternetə keçmişlər. Qeyd edək ki, ƏM kimi müəlliflik hüququ ilə qorunan proqram təminatı (software), bütün rəqəmli texnologiyaların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Mətnli əsərlər kitab və qəzetlər kimi rəqəmli şəkildə çevrilməyə ideal uyğun gələrək, elmi, texnoloji, tibbi və s. xarakterli on-line nəşrləri də daxil olmaqla, elektron nəşrlərə çox böyük tələbat yaratmışdır. İnternetdə olan ödənişli və ödənişsiz əldə edilmə ilə on-line kitabxana kolleksiyalarına tələbat əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Üstəlik, yüz minlərlə elektron kitabın mətnlərinin əldə edilməsi sərbəstdir. Qəzetlərin on-line nəşrləri o dərəcədə artıb ki, ancaq “Nyu-York Tayms”ı hər gün on-line rejimində 1,28 mln.-dan çox oxucu nəzərdən keçirir. İncəsənət, xalq sənətkarlığı və dekorativ tətbiqi sənət əsərləri sahəsində muzeylər özlərinin kolleksiyalarını rəqəmli şəkildə çevirir və İnternet vasitəsi ilə onların əldə edilməsini mümkün edirlər. Məsələn, “Art net” saytı istifadəçilərə 1300 rəsm qalereyasından 16 mindən artıq rəssamın əsərlərini əldə etmək imkanı verir.

Bununla yanaşı, bir çox rəssamlar rəqəmli şəbəkələr üçün əsərlərinin yaradılmasında birbaşa rəqəmli texnologiyalardan istifadə edirlər. Məsələn, rəqəmli incəsənət muzeyi (Digital Art

Muzeum) rəqəmli incəsənət əsərləri haqqında on-line resursunu təqdim edir. İş ona gəlib çatmışdır ki, bir sıra ƏM obyektlərini abunə yazılmaqla İnternetdən almaq mümkündür. Şübhəsiz ki, musiqi, fonogramlar İnternetdə ən çox istifadə olunan obyektlərdəndir. “e-Music”, “Music Net”, “Full Audio” və b. xüsusi sistemlər musiqinin verilməsini abunə yazılmaqla həyata keçirirlər.

İnternetdə yaranmış və müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərən Napster tipli “Peer to peer” (P2D) və b. fayl mübadiləsi şəbəkələri milyonlarla istifadəçilərə İnternet vasitəsi ilə musiqili faylları, kinofilmlərin fayllarını yükləmək və mübadilə etmək imkanı verirlər (Bütün bunlar, əlbəttə, piratçılığın həddən çox artmasına gətirib çıxarır və məsələn, ancaq 2001-ci ildə 4,3 mlrd. ABŞ \$ məbləğində 950 mln. musiqili pirat diskləri satılıb).

Buraxılış imkanları ilə bağlı problemlərin həlli ona gətirib çıxarmışdır ki, audiovizual əsərlərin intensiv on-line yayımı başlanmışdır. Məsələn, milyondan artıq istifadəçi Morfey (Morpheus) sistemli on-line-da olurlar.

Web-yayımı da real vaxt rejimində minlərlə insana radioverilişləri əldə etmək imkanı verərək İnternetdə intensiv inkişaf edir.

Beləliklə, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektləri İnternetdə geniş istifadə edilir.

2.7. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların ənənəvi obyektləri rəqəmli formaya çevrilməklə informasiya nöqtəyindən əlavə də böyük çətinlik olmadan birləşdirilə bilər, həm də onların kombinasiyası bu funksiyaları öz üzərinə götürmüş şəxsin məqsədləri ilə müəyyən ediləcək. Bununla onlar multimedialılıq (“multi” - çox, “media” - daşıyıcı) xüsusiyyətləri əldə edirlər. Multimedialılığın əlamətləri İnternet şəbəkəsinin baş obyektlərinə - WEB-səhifələrə və saytlara da məxsusdur. Beləliklə, “multimedialılıq” informasiyanı yeni formada təqdim etmək və ötürmək

imkanları verən təkmilləşdirilmiş rəqəmli texnologiya olan multimedia texnologiyalarının nəticəsidir. Multimedia obyektinin daha aydın təsəvvür edilməsi üçün yadda saxlanmalıdır ki, multimedia mahiyyətə məlumatların işlənmə vasitələrinin köməyi ilə rəqəmli formaya çevrilmiş klassik əsər olmaqla (audiovizual, ədəbi, musiqili və ya qrafik əsər və ya onların kombinasiyası), özünə proqram təminatını və bir qayda olaraq, həm də məlumat bazasını daxil edir. Multimedia imkanlarının tətbiqi sahəsi çox genişdir: multimedia nəşriyyat fəaliyyətində elektron nəşrlərdən-jurnallar, məlumat kitabları və kataloqlardan, biznes fəaliyyətində reklam müşayiəti və prezentasiyaların, kitabxana və muzeylərdə informasiya mərkəzlərinin təşkilindən əyləncə sənayesinə - yeni kompüter oyunları və mobil telefonlarda, “multimedia kompüterlərində” və şübhəsiz, İnternetdəki saytlarda istifadəyə qədər geniş sahələri əhatə edir. Müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinin təmin olunduğu belə hallarda multimedyanın belə geniş sahələrdə tətbiq edilməsi bu obyektlərə hüquqların kollektiv idarə edilməsi haqqında məsələ qoyur.

Bu zaman əsas problem (bu, obyektlərin qeydiyyatı məsələlərində də yaranır) ondan ibarətdir ki, multimedia əsərlərini təmiz şəkildə “klassik” əsərlərin sadalanan siyahısına (kompüter əsərləri, məlumat bazaları, audiovizual və nəşriyyat əsərləri) aid etmək mümkün olmadığına görə, belə əsərlərin qeydiyyatı və kollektiv idarə edilməsi zamanı onların xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur. Bununla belə, konkret multimedia əsəri az və ya çox dərəcədə bu və ya digər müəlliflik hüququ obyektinə (kompüter proqramı, məlumat bazası, audiovizual əsər, kitab, fonogram və s.) oxşaya bilər. Sonuncu bu tərtib olunmuş məhsulda sadalanan obyektlərin istifadə edilmə nisbəti ilə müəyyən edilir və multimedia əsərinin hüququ statusu müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınmalıdır. Multimedia obyektlərinin daha da yaxşı başa düşülməsi üçün multimedialılığın mühüm əlamətlərini və bu

kateqoriya obyektlərin xüsusiyyətlərini sadalamaq məqsədə uyğundur.

Multimedialılığın birinci əlaməti ondan ibarətdir ki, bu məhsul müxtəlif növ informasiyaların rəqəmli formada əks olunmuş birləşməsidir.

Multimedialılığın ikinci əlaməti ondan ibarətdir ki, bu məhsulun istifadə olunması üçün xüsusi texniki vasitələrin tətbiqi zəruridir.

Multimedia interaktiv qurğular da daxil olmaqla, texniki vasitələrin köməyi ilə istifadə olunmaq üçün yaradılan və informasiyanın müxtəlif təqdim olunma üsullarının birləşməsi olan və şifahi və yazılı mətnlərin, qrafikanın, cizgi filminin, musiqinin, fotoqrafiya əsərlərinin, video məlumatın və digər səs və təsvirlərin müxtəlif uzlaşmalarda qavranılması üçün eyni vaxtda əldə edilməsini mümkün edən obyektlərdir.

Multimedia əsərlərinin xüsusiyyətlərinə gəlincə isə, onun birinci xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, multimedia əsəri mürəkkəb tərtib olunmuş yaradıcılıq nəticəsidir və onun yaradılmasına müəlliflərin bir çox kateqoriyaları cəlb edilə bilər (proqramçılar, ssenari müəllifləri, rəssamlar, bəstəkarlar, rejissorlar, dizaynerlər, səs operatorları və s.) və ona son nəticədə istehsal məhsulu kimi baxılır.

Bu xüsusiyyət kollektiv idarə edilmə zamanı və qeydiyyat aparılarkən bütün kateqoriyalardan olan iştirakçıların hüquqlarının nəzərə alınmasını zəruri edir, o cümlədən:

- multimedia məhsuluna daxil edilən müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektlərin hüquq sahiblərinin;
- multimedia məhsulları üzərində işləyərkən yaradılmış əsərlərin hüquq sahiblərinin;
- alınmış hazır multimedia məhsulunun qorunma imkanı olduğu halda ona bütövlükdə hüquq sahibinin (hüquq sahiblərinin).

Bununla bağlı multimedia əsərinin qeydiyyatı zamanı multimedia məhsulunda müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə

qorunan əsərlərin və əlaqəli hüquq obyektlərinin istifadəsi (daxil edilməsi) üçün hüquqlardan “təmizlənməsi” zəruri şərtidir, yəni istifadəçi qismində çıxış edən multimedia əsərinin yaradıcısı (yaradıcıları) tərəfindən istifadəyə qanunla müəyyən edilmiş qaydada icazə alınmalıdır.

Multimedia əsərinin ikinci xüsusiyyəti bu obyektin müəlliflərinin və hüquq sahiblərinin müəyyən olunmasından ibarətdir. Audiovizual və ya digər əsərlərdən fərqli olaraq hazırlanma növlərinin və variantlarının çox müxtəlifliyi səbəbindən qanuni olaraq müəlliflərin siyahısı göstərilmir və buna görə də multimedia əsərinin hazırlanmasına yaradıcı əmək sərf etmiş şəxslərin hamısını müəllif hesab etmək məqsədəuyğundur. Əgər bu cür müəlliflərin fəaliyyəti birgə yaradıcılıq əməyi anlayışına uyğun gəlsə, onda şərikli müəlliflik haqqında müddəalar tətbiq olunmalıdır. Bu xüsusiyyətin hüquqi nəticəsi ondan ibarətdir ki, qeydiyyat zamanı müstəsna əmlak hüququnun sahibi (sahibləri), qanunda göstərilmiş hallar istisna olunmaqla, multimedyanın hazırlanması gedişində özünün qorunan obyektlərini hazırlanmış və bütövlükdə multimedia əsərinin hazırlanmasına özünün yaradıcı əməyini sərf etmiş müəlliflər qanunla müəyyən edilmiş qaydada verilmiş müstəsna əmlak hüquqlarına malik olmalıdırlar.

Multimedyanın növbəti xüsusiyyəti bu obyektlərin qeydiyyatının aparılması zamanı praktiki işin təşkili ilə birbaşa bağlıdır. Bu obyektlərin spesifikliyini nəzərə alaraq, onlar üçün obyektiv təqdim olunma forması “rəqəmli yazı” olan “multimedia” anlayışını əks etdirən xüsusi kodun verilməsi yaxşı olardı.

Multimedia bütövlükdə yaradıcılıq xarakterinə malik olduqda, o , tərtib edilmiş əsərlər (toplular) sırasına aid edilə (meyar tələbləri yerinə yetirilərsə) və bütövlükdə bu obyektin hüquq sahibi (sahibləri) ola bilər. Müvafiq hallarda multimedia əsərinin spesifikasiyası (kompüter proqramları, yaxud elektron

məlumat bazalarına və s. oxşarlığı) nəzərə alınmaqla o “digər əsərlər” sırasına aid edilə bilər. Bu halda multimedia məhsulu orijinal dizayn və formaların, xüsusi şriftlərin və naviqasiyanın və s. tətbiqi ilə icra edilmiş nadir dizayn işi kimi təqdim edilməlidir.

Şərh edilənlərlə yanaşı, multimedia obyektlərinin elementlərinə və bütövlükdə obyektə şəxsi qeyri əmlak hüquqları onları yaradıcılıq əməyi ilə hazırlamış müəllif(lər)ə məxsusdur. Multimedia məhsulu öz müəllifləri tərəfindən istifadə olunduğu hallarda (şəxsi səhifə) qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, onlar özləri əmlak hüquqlarının sahibləri olurlar.

2.8. Multimedia məhsulları arasında rəqəmli şəbəkənin əsas obyektləri olan saytlar və Web-səhifələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sayt altında İnternet serverində bir ünvanda yerləşdirilmiş və İnternet şəbəkəsində baxılması mümkün olan öz aralarında hiperistinadlarla bağlı faylların məcmusu başa düşülür. **Web-sayt səhifəsi** müştərinin eyni vaxtda monitorun ekranında brauzer pəncərəsində gözdən keçirə bildiyi məlumat məkanıdır. Ayrıca məna vahidi kimi təqdim edilən və istifadəçiyə ötürülən informasiyanı saxlayan məlumat blokları kimi aşağıdakılar çıxış edə bilər:

- mətn;
- qrafik təsvirlər (həmçinin fotoşəkilləri, rəsmləri, cizgi filmini saxlayanlar);
- musiqili və video fayllar;
- kompüter proqramları;
- məlumat topluları;
- qaydaya salınmış istinadların kolleksiyaları və s.

Bütün bu elementlər, Qanunun tələblərinə cavab verdiyi və onların müstəqil istifadə imkanının olduğu halda, müəlliflik hüququnun obyektləridir (video və musiqili materiallar həm də əlaqəli hüquqların obyektləridir).

Digər sözlərlə, sayt müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla qorunan elementlərdən ibarət ola bilər.

Bununla yanaşı Web-saytlar və ya onun səhifələri (Web-səhifə) hazır olmayan şablon-formaların, qrafik obyektlərin (o cümlədən İnternetdə sərbəst, ödənişsiz istifadə üçün əldə edilmiş) tətbiqi ilə unikal dizayner işi kimi təqdim oluna bilər, həmçinin xüsusi şriftlərin yaradılması, rənglərin və vokal yazıların seçilməsi, digər unikal həllər (sayt üzrə naviqasiya elementlərini və naviqasiyanın həyata keçirilməsi üçün ayrı-ayrı proqramlar daxil olmaqla və s.) üzrə yaradıcı əməkdən ibarət ola bilər. **Bu halda Web-sayt elektron formada əsərdir və özü müəlliflik hüququ ilə bütövlükdə qorunur.**

Qeyd edildiyi kimi, Web-saytlar özləri bir qayda olaraq multimedia məhsuludur və buna görə də onların yaradıcıları eyni zamanda müəllif və istifadəçi ola bilərlər və bu, nəzərə alınmalıdır.

Multimedia məhsulunun yaradıcısı öz maraqlarını həm bu məhsulu təşkil edən ayrı-ayrı elementlərə olan hüquqlarının, həm də bütövlükdə məhsula olan hüquqlarının köməyi ilə müdafiə edə bilər. Üstəlik, yadda saxlanmalıdır ki, multimedia rəqəmli şəkildə çevrilmiş hər hansı məlumatdır, o cümlədən mətn, səs, hərəkətsiz və ya hərəkətli şəkildə və ya bunlar hamısı eyni vaxtda, bütövlükdə isə sayt tərtib olunmuş əsərdir və multimedia məhsulu kimi sayt ola bilər:

- audiovizual əsər;
- məlumat bazası (informasiya toplusu);
- fonogram (musiqili faylların toplusu), ona görə ki, adətən onlar tərtib olunmuş kompleks əsərlərdir.

Bununla birlikdə, sayt tərtib olunmuş əsər kimi yalnız tərtibat əsərinin (yaradıcılığın olması) meyarına riayət edildiyi halda qorunur, bundan əlavə KİV haqqında Qanuna görə, sayt KİV anlayışına düşür, lakin hələlik İnternetdə KİV və Web-sayt arasında hədd qoyan əməliyyat meyarları mövcud deyildir. Beləliklə, yekun olaraq, qeyd etmək olar ki, ümumi halda

saytın qorunması həm elementlər kimi, həm də bütövlükdə həyata keçirilə bilər. Bundan başqa sayta multimedia məhsulu kimi baxıla bilər və əgər o, qorunma meyarlarına cavab verirsə, müəlliflik hüququ ilə qoruna bilər.

Ən sadə halda Web-saytın eyni şəxs (şəxsi səhifəsi) tərəfindən hazırlanıb istifadə olunarkən və əgər belə sayt bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrı elementləri qorunma meyarlarına cavab verirsə, onda hüququn subyektı ilə problem yoxdur: müəllif və əmlak hüquqlarının sahibi eyni şəxsdir.

Web-sayt işəgötürənin xidməti tapşırığını yerinə yetirmək qaydasında yaradılırsa, onda şəxsi və qeyri əmlak hüquqların bölünməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada baş verir.

Beləliklə, qanunvericilik istər Web-saytı bütövlükdə, istərsə də yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan elementlərini ayrıca qorumağa imkan verir (ya “əsərlər”, ya da materialların seçilməsinə və ya düzümünə görə “toplular” kimi).

3. Rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların fərdi və kollektiv idarə olunması

3.1. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar ilkin halda yalnız obyektlərinə qorunma təqdim olunan müəlliflərə, ifaçılara, fonogram istehsalçılarna və yayım təşkilatlarına məxsusdur. Buna görə də hüquqların sahibləri öz hüquqlarının istifadəsinə icazə vermək, istifadə etmək şərtlərini müəyyən etmək, mümkün olan pozuntuları aşkar etmək və onlarla bağlı iddia qaldırmalıdırlar. Deyilənlər həm də o vəziyyətə aiddir ki, ilkin sahiblərin əmlak hüquqları qeyd edilən hallarda hüquqi varislər kimi çıxış edən nəşriyyat və ya istehsal şirkətləri kimi kommersiya təşkilatlarına verilir. Məlumdur ki, hüquqların fərdi idarə olunmasının – öz hüquqlarına və onların istifadəsinə bilavasitə və operativ nəzarətin həyata keçirilməsinin bütün üstünlüklərinə baxmayaraq, belə idarəetmə çatışmazlıqlardan

məhrum deyildir və təcrübədə hər zaman mümkün deyildir (müasir üçün, küllü miqdarda istifadə olunan musiqili əsərlər və s.) və bu da hüquq sahiblərinin kollektiv idarəetməyə aid milli təşkilatlarının yaradılmasına gətirir.

3.2. bütün bunlar rəqəmli şəbəkədə hüquqların idarə edilməsi zamanı baş verir və üstəlik bir çox hallarda aktual zərurətə çevrilir. Belə ki, məsələn multimedia məhsulunun istehsalçıları bu məhsulun CD-də və ya İnternet vasitəsi ilə yayılmasından asılı olmayaraq, istifadə üçün lisenziyaya ehtiyac duyurlar, lakin çoxsaylı rəqəmləşdirilmiş əsərlər və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin müxtəlif xüsusiyyətləri onları praktiki olaraq fərdi hüquq sahibləri ilə birbaşa əlaqələr qurmaq imkanından məhrum edir. Sonuncuların isə, öz növbəsində, o qədər çoxsaylı sorğulara cavab verməyə praktiki imkanları olmur.

Rəqəmli şəbəkədə kollektiv idarəetmə problemini aktuallaşdırən və bununla yanaşı, problemi mürəkkəbləşdirən ən azı daha iki xüsusiyyət mövcuddur.

Birinci, rəqəmli şəbəkədə rəqəmləşdirilmiş əsərlər üçün onların ənənəvi növlərə bölünməsinin rolu yoxdur və buna görə də obyektlərin və onların istifadəsinin növlərindən asılı olmayaraq hüquqların mərkəzləşdirilmiş (Qlobal) idarə olunması zəruridir.

İkinci, dolayısı yoldan fərqli olaraq birbaşa elektron ticarət zamanı (reklam, layihə, oferta, müqavilə, elektron hesablaşma, lakin alınmış mallar ənənəvi yolla gətirilir) məhsullar özləri də şəbəkə vasitəsi ilə çatdırılır. Məhz bu hallar müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların qorunan obyektləridir və onlara hüquqları idarə edən şəxs tərəfindən icazənin verilməsi də lazımdır.

3.3. Qeyd edilənlərə əsasən, hazırda şəbəkədə kollektiv idarəetmənin 3 təşkilati variantı formalaşır və bunlar üçün mərkəzləşmə ümumdür.

Birinci variant, mahiyyətinə görə ən sadəsidir və istifadəçilərlə bağlanan lisenziya sazişləri və şəbəkədə obyektlərin surətçıxarılmasına və Web-səhifələrə daxil olmağa görə vahid tarif bazası (qonorar tarifləri) əsasında rəqəmli şəbəkədə bütün növ obyektləri və hüquqları idarə edən vahid təşkilatın yaradılması ilə fərqlənir.

Bu variant çərçivəsində idarəetmə üzrə orqanın yaradılması ilə yanaşı, birləşmə baş verir, müxtəlif kateqoriyaya aid obyektlər üçün kollektiv idarəetməyə aid mövcud təşkilatların müvafiq assosiasiyaları yaradılır və bunlar istifadə şərtlərinin standartlaşdırması üzrə iş aparırlar. Bu cür layihələr “geniş çeşidli mağaza” (“one-stop shops”) adı almışdır. Belə layihənin həyata keçirilməsində əsas çətinliklər onunla bağlıdır ki, müəyyən kateqoriya obyektlərin hüquq sahiblərinin heç də hamısı öz hüquqlarının fərdi şəkildə idarə edilməsindən imtina etməyə hazır deyildir, digər tərəfdən, hər bir ayrı növ obyektin iqtisadi potensial və müvəffəqiyyəti arasında mövcud olan fərq kifayət qədər və ya tam nəzərə alınmır. Onun mümkün olan praktiki həyata keçirilməsinə aşağıda baxılacaq.

İkinci variant, birinci kimi “geniş çeşidli mağaza” şəkildə kollektiv idarəetmə ideyasından istifadə edir. Onun başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquqların idarə edilməsi metodikasına əsaslı dəyişikliklər edilir. Belə ki, lisenziyalaşdırma və yayma şərtlərinin standartlaşdırılması elə tərzdə ləğv edilir ki, mükafatın məbləği istifadə olunan ƏM obyektinin populyarlığı ilə birbaşa bağlı olur. Bununla da kollektiv idarəetmə və hüquq sahibləri ilə razılaşdırılan fərdi istifadə tarifləri əsasında fərdi idarəetmənin yaxınlaşdırılması üzrə vacib addım atılır. Bununla birlikdə, birinci variantda olduğu kimi İnternetdə də iş avtonom rejimdə aparılır və istifadəçilərə icazə (lisenziya) fərdi tariflərin köməyi ilə verilir.

Üçüncü variant, daha mürəkkəb layihədir və özündə mərkəzləşdirilmiş “On-line” lisenziyalaşmasını və əqli

mülkiyyət obyektinin kollektiv idarəetmədə istifadə mümkünlüyünü ifadə edir.

“On-line” lisenziyalaşması bu prosesin avtomatlaşdırılmasını və hüquqların xüsusi rəqəmli idarə edilməsini (DRM) tələb edir ki, bu, aşağıda şərh olunacaq.

İstifadəçilər İnternetdə kollektiv idarəetmə orqanının saytına (elektron ünvanına) daxil olduqda və icazə aldıqda lisenziyalaşmanın tələb olunan şərtlərini, yəni mükafatın (müqavilə rəqəmli imza ilə elektron formada ola bilər) ödənilməsi üzrə götürülən öhdəlikləri yerinə yetirməlidir, ödəniş elektron şəkildə dərhal mümkündür (elektron ödəmə və hesablaşmalar). Bundan sora ona qorunan ƏM obyektinin surəti təqdim olunur. Bir qayda olaraq saytda nəyinki hüquq sahibi ilə əvvəlcədən razılaşdırılmış fərdi lisenziyalaşmanın şərtləri olmalıdır, həm də obyektlərin özləri rəqəmli şəkildə xüsusi anbarda saxlanmalıdır. Göründüyü kimi, bu halda hüquqların idarə edilməsi elektron ticarətlə toqquşur, bu barədə aşağıda qeyd olunacaq.

3.4. Hüquqların kollektiv və ya fərdi idarə edilməsinin həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, rəqəmli şəbəkədə “hüquqların idarə olunması haqqında məlumatlar”a və “texniki qorunma tədbirləri”nə münasibətdə standartlar mühüm rol oynayır, bunların ləğv edilməsi və ya dolayısı yolla keçilməsi yolverilməzdir və bu, “ÜƏMT-nin Müəllif hüquqlarına dair Müqaviləsi”nin 11 və 12-ci maddələrində və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”nin 18 və 19-cu maddələrində qeyd olunmuşdur və öz əksini milli qanunvericilikdə tapır.

Məsələn, İnternetdə əsərin istifadəsi üzrə avtomatlaşdırılmış nəzarət üçün belə istifadənin avtomatlaşdırılmış qeydiyyatı, yəni istifadənin fiksə edilməsi lazımdır.

Yaxşı sazlanmış rəqəmli şəbəkələrin vizit kartoçkası olan fasiləsiz və operativ işin məqsədləri üçün, əsər və ya əlaqəli hüquqlar obyektinin rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə tələb olunduğu

və ötürüldüyü hallarda belə istifadə faktının və razılaşdırılmış haqqın müvafiq hüquq sahibinə (sahiblərinə) köçürülməsi vəziyyətinin təmin olunması üçün lazım olan bütün məlumatların birgə qeydiyyatına alınması vacibdir. Bununla əlaqədar hüquq sahiblərinə lazım olan məlumatın alınmasını təmin edən müxtəlif texnologiyalar vardır və ya hazırlanır. Lakin çox vacibdir ki, belə məlumat ləğv edilməsin və dəyişdirilməsin, çünki bu halda hüquq sahibləri ümumiyyətlə heç bir haqq almayacaqlar, yaxud həmin haqq doğru olmayan ünvana göndəriləcək. Praktiki nöqteyi-nəzərdən bu, hüquq sahiblərinin maraqlarına onların hüquqlarının birbaşa pozulması halında olduğu kimi zərər vurardı.

Belə ki, “ÜƏMT-nin Müəllif hüququna dair Müqaviləsi”nin 12-ci maddəsi və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”nin 19-cu maddəsi hüquqların idarə edilməsi haqqında hər hansı elektron məlumatı icazəsiz aradan götürən və ya dəyişdirən, yaxud hüquqların ifadə edilməsi haqqında elektron məlumatın icazəsiz aradan götürüldüyünü bilə-bilə ifaçıların icazələri olmadan ifaların və ya fonogramların yazılmış nüsxələrini yayan, yaymaq məqsədi ilə idxal edən, efirə verən, bildiriş və ya kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş həyata keçirən hər bir şəxsə münasibətdə hüququ müdafiənin müvafiq və səmərəli vasitələrinin milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulmasını məcburi hesab edir.

Digər tərəfdən, rəqəmli texnologiyaların hüquq sahibləri qarşısında onların hüquqlarının müdafiəsinə münasibətdə yeni problemlər və vəzifələr qoyduğuna baxmayaraq, onlar da bununla bağlı yeni mexanizmlər təklif edirlər.

Belə ki, şərti əldə edilmə və şifrələnmə sistemləri vasitələrdir, bunların köməyi ilə hüquq sahibləri əsərlərin əldə edilməsini və onların istifadəsini ancaq o istehlakçılarla məhdudlaşdırma bilirlər ki, onlar əsərlərin istifadəsinə və belə istifadəyə görə haqqa münasibətdə öz üzərlərinə müəyyən öhdəliklər götürməyə hazırdırlar. Buna baxmayaraq, qəbul

edilməlidir ki, belə sistemləri dolayısı yolla keçmək olar və bunun üçün mövcud olan, məsələn, kompüter proqramlarının şifrələmə kodlarını «dağıdan» və ya icazəsiz əldə etməni digər tərzdə təqdim edən mexanizmlər rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə geniş yayıla bilər. **Buna görə də mövcud hüquqların müdafiəsini təmin edən tədbirlərə əlavə kimi belə dolayısı yolla keçilməsinə qarşı hüquqi tədbirlər lazımdır.**

Müvafiq müddəalar ÜƏMT-nin Müəllif hüququna dair Müqaviləsi»nin 11-ci və «ÜƏMT-nin ifalar və fonogramlara dair Müqaviləsi»nin 18-ci maddələrinə daxil edilib. Bu müddəalara əsasən, müəlliflərin öz hüquqlarını həyata keçirmək və əsərlərinə münasibətdə müəllifin icazə vermədiyi və ya qanunla yol verilməz sayılan hərəkətləri məhdudlaşdırmaqla bağlı müəlliflərin istifadə etdikləri mövcud texniki vasitələrin dolayısı yolla keçilməsindən müvafiq hüquqi qorunma və müdafiənin səmərəli hüquqi vasitələri nəzərdə tutulur. Yuxarıda müzakirə edilmiş hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumata dair müddəalar kimi bu müddəalar göstərir ki, kompüterlərin, telerabitənin və müəllif-hüquq işinin yaxınlaşması rəqəmli şəbəkələrdə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların adekvat qorunmasının təmin edilməsi üçün yeni yanaşmaların istifadəsini vacib şərt kimi qoyur.

Deyilənlər öz əksini «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda tam tapmışdır, eləcə də «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanununa edilən son dəyişikliklər və əlavələr də nəzərə alınıb.

Rəqəmli şəbəkə kollektiv idarəetmənin təşkil edilməsi üçün müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların rəqəmləşdirilmiş obyektlərinin rəqəmli mühitdə hansı tərzdə istifadə olunmasını, həm də hansı subyektiv hüquqların qanunu istifadəçiyə verilməsini, yeni verilən lisenziyanın «məzmunu»nu aydın təsəvvür etmək lazımdır.

3.5. Fərdi və ya kollektiv qaydada həyata keçirilən lisenziyalaşma(icazə)rəqəmli şəbəkədə hüquqların idarə olunmasında yeni rol oynayır. Məlum olduğu kimi, lisenziyanı (icazəni) **lisenziata** (istifadəçiyə) **lisenziar** (hüquqların sahibi və ya onu təmsil edən kollektiv idarəetmə təşkilatı) verir və onun mahiyyəti “icazənin əvəzinə royalti” sxeminə uyğun gəlir. Obyektlərin qanuni istifadəsinə əsas verən bu şərtlər müəllif müqavilələrində və ya lisenziya sazişlərində göstərilir.

Əsərlərin istifadəçiləri ya istehlakçılar (məsələn, evindəki kompüterə quraşdırmaq üçün kompüter əməliyyat sistemində lisenziya alan şəxs), ya da vasitəçilər (məsələn, naşir, hansı ki müəyyən fotoşəkillərin ensiklopediyaya daxil edilməsi üçün icazə verir) ola bilər. Vasitəçilər eyni vaxtda tez-tez həm də yaradıcılar olurlar, lakin yaradıcılıq prosesinin digər mərhələsində başqalarının əsərlərindən element kimi istifadə edərək, onlar özlərinin şəxsi məhsuluna əlavə dəyər (qiymət) artırırılar.

Məzmunun rəqəmli şəkllə çevrilməsi, eyni zamanda hüquq sahiblərinin və vasitəçilərin (kollektiv idarə edilmə orqanları daxil olmaqla) informasiya texnologiyalarına və İnternetə daha artan inamı ƏM hüquqlarının ənənəvi lisenziyalaşma üsullarına təsir göstərir. Hazırda hüquqların həyata keçirilməsində və onların idarə edilməsində informasiya texnologiyaları özləri daha geniş tətbiq olunur. Belə sistemlər «hüquqların rəqəmli idarə edilməsi» DRM (Digital Rights Mannagement) adlanır. Bu sistemlərin praktiki işdə tətbiq edilməsi onların fəaliyyət qaydalarının aydınlaşdırılmasını tələb edir.

Adətən bu işgüzar qaydalar, əsərlərin əldə edilməsini kimə, hansı qiymətlə və hansı şərtlərlə təqdim edilməsi məsələlərinə toxunur. Bu şərtlər o məsələlərə toxunur ki, istifadəçiyə əsərin hər hansı surətlərini çıxarmaq hüququ (belədirsə, onda nə qədər) verilmə, istifadəçiyə əsəri əldə etmək hüququ hansı müddətə verilir; istifadəçi əsərdən

çıxarışlar (sitat) və ya ona dəyişikliklər edə bilərmə; istifadəçi əsərin əldə edilməsini bir və ya daha çox qurğudan həyata keçirə bilərmə və s.

Qeyd edilmiş təxmini qaydaların siyahısı aydın göstərir ki, DRM sistemləri **lisensiyalaşmanın avtomatlaşdırılmasının** təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

DRM sistemində vardır:

a) məzmun elementini birmənalı eyniləşdirməyə imkan verən eyniləşdiricilər və ya rəqəmlər və kodlar (kitablar üçün İSBN nömrəsinin analoqu);

b) hüquq sahibinin, istifadəçiyə görə qiymətin və əsərin istifadəsi ilə bağlı digər şərtlərin eyniləşdiricisi daxil olmaqla, məzmun elementi haqqında məlumatlar və ya meta-verilənlər;

v) texnoloji müdafiə tədbirləri, yəni müəyyən istifadə, o cümlədən əldə etmə və surətçixarma qaydalarına riayət edilməsinə zəmanət verən vasitələr.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticə çıxır ki, hüquqların On-line idarə olunmasında (rəqəmli idarəetmə) rəqəmli kodlar mühüm rol oynayır və bu barədə əlavə məlumat aşağıda göstəriləcək.

DRM-in piratçılıqla və əsərlərdən İnternetdə qeyri-qanuni istifadə ilə mübarizə üçün imkanlar yaratması ilə əlaqədar «ÜƏMT-nin Müəllif hüququna dair Müqaviləsi» və «ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi»ndə texniki vasitələrə və hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumatla münasibətdə öhdəliklərə aid müddəaları çərçivələrində onlara İnternetdə hüquqi dəstək təmin edilmişdir.

Hazırda hüquqların fərdi və kollektiv idarə edilməsində DRM-in tətbiqi onların ayrı-ayrı firmalar tərəfindən hazırlanmış müxtəlif variantlarının olması və bir-birinə çətin uyğunlaşması səbəbindən ləngiyir. Lakin rəqəmli mühit üçün DRM-lər çox vacib sistemlərdir, baxmayaraq ki, bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, informasiya texnologiyaları və

İnternet hüquqlarının kollektiv idarə edilməsi təşkilatları üçün təhlükə yaradır, çünki onlar hüquq sahibinə öz əsərlərinin istifadəsinə şəxsən nəzarət etməyə və uçotunu aparmağa imkan verəcəkdir. Buna baxmayaraq, müxtəlif səbəblərə görə daha çox əsaslandırılmış nöqteyi-nəzəri təsdiq edən odur ki, bu fenomen kollektiv idarəetmə təşkilatlarının bir çox hallarda öz biznes modellərini və həyata keçirmə proseduralarını yenidən qurmağa məcbur edəcək, lakin onların öz mövcudluğuna təhlükə olmayacaq. Burada əsas çətinlik onunla bağlıdır ki, hüquqların kollektiv idarə edilməsi təşkilatları, əqli mülkiyyət sistemlərinin çoxu kimi bütövlükdə ərazi prinsipi əsasında təşkil olunublar. Həmin təşkilatlar daha çox milli əsasda yaradılır və onlardan hər birinin öz ərazisi üçün lisenziyalar vermək səlahiyyətləri olur. Buna baxmayaraq, əgər müvafiq ərazidə yaşayan şəxs, özünün əsərini İnternetdə yerləşdirirsə, həmin əsərin dərhal qlobal əldə edilməsi imkanı yaranır (məyyən ölkədən keçən verilişdən daha böyük dərəcədə). Bu problemin həll edilməsinə cəhd göstərən ayrı-ayrı kollektiv idarəetmə təşkilatları çalışırlar ki, onların qarşılıqlı nümayəndəlik (təmsilçilik) sisteminin istifadəçilərə qlobal İnternet lisenziyalar təqdim etmək imkanı olsun. Digər problem rəqəmli mühitdə piraçılıqla bağlı hüquq sahiblərinə dəyən zərərin kompensasiya edilməsinə aid müzakirə olunan təkliflərlə bağlıdır. Buna görə rəqəmli piraçılıqdan dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi üçün yığımların tətbiq edilməsi sistemi təklif olunur.

Yığımlar hər bir növ əşyalara, məsələn piraç əsərlərin əldə edilməsi üçün istifadəçilərin aldıkları cihaz və qurğular da daxil olmaqla, tətbiq oluna bilər. Belə yığımlara müraciət rəqəmli dövrdə geniş yayılmış müəlliflik hüququnun pozulması faktları ilə mübarizə vasitəsi kimi, bir sıra ölkələrdə son zamanlar müşahidə olunur. Şübhəsiz, yığımların tətbiq edilməsi mübahisəli tədbirdir. Bununla razı olmayanlar hesab edirlər ki, belə tədbirlər onlarla bağlı qiymətlərin artmasından

əziyyət çəkən istehlakçılara birmənalı ziyan vurulmasına və bazarın məhv edilməsinə gətirib çıxaran daha mürəkkəb problemin “tezliklə həllinin” tapılmasına göstərilən uğursuz cəhdi əks etdirir. Digərləri isə o fikrə tərəfdar çıxırlar ki, bu yığımlar talançı rəqəmli və İnternet piraçılığı qarşısında hüquq sahiblərinin maraqlarının o qədər də çox olmayan real və səmərəli qorunması tədbirlərindən biridir.

İzah edilənlərin öz əksini milli qanunvericiliklərdə tapması üçün onun zaman nəzərə alınmaqla dərk edilməsi tələb edilir.

Beləliklə, yekunlaşdıraraq, aşağıda göstərilən nəticələrə gəlirik:

Birinci: hüquqların idarə edilməsində rəqəmli texnologiyaların istifadəsinin genişləndirilməsi rəqəmli kodlaşdırma, rəqəmli “barmaq izləri”, rəqəmli “paketlər”, “xüsusi nişanlar” və b. bu kimi imkanlara gətirib çıxarmışdır.

İkinci: rəqəmli mühitdə kollektiv idarəetmə mümkündür, multimedia məhsullarının lisenziyalaşdırılması kimi bir sıra belə hallarda isə, sadəcə olaraq zəruridir.

Üçüncüsü: hüquq sahibləri texniki vasitələrin və hüquqların idarə edilməsi haqqında elektron məlumat sistemlərinin istifadəsi ilə hüquqların fərdi qaydada həyata keçirilməsi və kollektiv idarəetmə arasında sərbəst seçimdə böyük imkana malik olublar.

Dördüncüsü: fərdi tariflərin və lisenziyalaşma şərtlərinin tətbiiq edilməsi ilə fərdi və kollektiv idarəetmə elementlərini birləşdirən hüquqların idarə edilməsinin yeni formaları meydana çıxıb.

Beşincisi: rəqəmli texnologiyalar kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinin yenidən qurulmasını, “multimedialılıq” fenomeni və “one-stop shop” tipli lisenziyalaşma tələbləri ilə bağlı onların mərkəzləşdirilməsini tələb edir.

4. Rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüquq və ya əlaqəli hüquqlarla qorunan obyektlərin istifadəsinin 3 mərhələsi və ya kollektiv idarəetmənin ən sadə variantının təşkili haqqında

4.1. ƏM obyektlərinin adi həyatımızda necə istifadə olunduğunu bildiyimiz kimi, eyni ilə bilməliyik ki, onlar rəqəmli şəbəkədə necə istifadə olunur. Söhbət istifadənin hüquqi və texnoloji mahiyyətindən gedir.

Bəllidir ki, ədəbi, bədii, elmi əsərlər, fonogramlar dərc oluna, yəni nəşr edilə bilər və bu halda istifadəçinin onların “surətçıxarmasına” icazəsinin olması zəruridir. Bilirik ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektləri radio və TV verilişlərində (yayım verilişləri) istifadə oluna bilər və deməli, bu halda istifadəçinin efirə və kəbellə “kütəyə çatdırmaq üçün bildiriş”ə icazəsi olmalıdır, veriliş yazılma şəklində gədirsə, onda “surətçıxarmaya” da icazə alınmalıdır. Bu misalları reallıqda davam etdirmək mümkündür. Nəyə görə dərc olunma zamanı “surətçıxarmaya”, yayım verilişləri zamanı isə efirə və ya kəbellə “kütəyə çatdırmaq üçün bildiriş”ə hüququn əldə edilməsi lazımdır, **bu sual üzərində** fikirləşməyə dəyər?

Bu sualın cavabı çox sadədir: hər şey müəllif-hüquq obyektlərinin bu və ya digər istifadə növünün **texnologiyasından** asılıdır.

Rəqəmli şəbəkədə istifadənin 3 mərhələsi vardır və onun hər mərhələsinə qanunvericiliklə tam müəyyən olunmuş müvafiq səlahiyyət uyğundur. Hesab edəcəyik ki, ƏM obyekti “rəqəmləşdirilib”, yəni fayla (rəqəmli şəklə) çevrilib. Rəqəmli mühitdə əsərin hər bir istifadəsi üçün onun bu mühitə yerləşdirilməsi, yəni serverə, sayta, kompüterə yazılması lazımdır.

Kompüterin yaddaşına belə yazılma surətçixarmadır. Bu o deməkdir ki, 1-ci mərhələdə müəllifə məxsus olan surətçixarma hüququndan istifadə olunur.

İkinci mərhələdə, əhalinin nümayəndələri şəbəkə (Web-səhifə və ya sayt) qovşaqlarının birində “yerləşdirilmiş” müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla qorunan obyektin əldə edilməsinə icazə almalıdırlar.

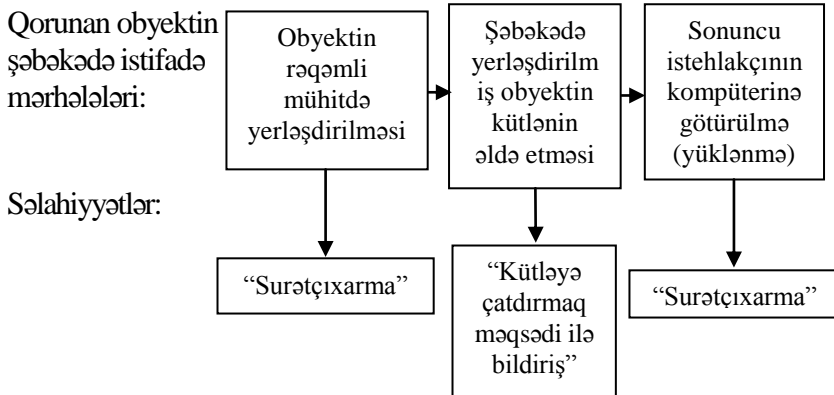
Vacibdir ki, bu zaman belə əldə edilmənin “ödənişli” və ya “ödənişsiz” həyata keçirilməsi, parolun olması, neçə nəfər şəxsin tanış olmaq istəyi və s. rol oynamır. Rəqəmli şəbəkəyə yerləşdirilmiş əsərin əldə edilməsi imkanı – onun “kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş”idir (communication to public) və bu, İnternet şəbəkəsi üçün və bütövlükdə rəqəmli mühit üçün hüquq sahibinin yeni səlahiyyətidir.

Sonuncu-üçüncü mərhələ “sonuncu istehlakçının” seçiminə əsasən həyata keçirilən qorunan obyektin “götürülməsi” və ya “yüklənməsi” və kompüterdə “surətçixarılması”dır.

4.2. Beləliklə, biz rəqəmli mühitdə istifadənin 3 mərhələsi ilə qarşılaşdıq və rəqəmli şəbəkədə qorunan obyektin istifadəsinin 3 mərhələsinə (serverə yazılma-kütləyə əldə edilmə üçün təqdim olunma-istehlakçının monitorunun ekranında görünmə) 2 növ müəllif-hüquq səlahiyyətləri uyğundur, məsələn (surətçixarma – kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş - surətçixarma), yəni “surətçixarma” və “kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş”.

Ona görə də qanuna uyğun olaraq 3 mərhələnin hər birində istifadəni ancaq hüquq sahibinin və ya kollektiv idarəetmə təşkilatının icazəsi əsasında həyata keçirmək mümkündür.

Aşağıdakı sxem istifadənin texnologiyası və konkret istifadə olunan müəllif-hüquq səlahiyyəti arasındakı uyğunluğu müəyyən edərək deyilənləri aydın göstərir:

Beləliklə, belə nəticəyə gəlinir ki, hüquq sahibinin icazəsi və ya kollektiv idarə etmə təşkilatının lisenziya sazişi iki növ istifadəyə - surətçıxarma və kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişə görə verilməlidir. Şəbəkədə obyektin istifadəsinin texnoloji və hüquqi xarakterinin bilinməsi kollektiv idarəetmənin ən sadə variantında təşkilati konturlarını cızmağa imkan verir. Bunu üçün ən azı 2 suala cavab vermək lazımdır.

Birincisi: lisenziyalaşmanı necə və hansı tarif dərəcələri əsasında həyata keçirmək olar.

İkincisi: qonorar kimdən yığılmalıdır və necə bölünməlidir.

4.3. Birinci ən sadə variantın həyata keçirilməsi halında istifadə üçün tələb olunan hüquqlara kollektiv idarəetmə təşkilatından icazəni (lisenziyanı) necə təşkil etmək olar?

Bu suala cavab vermək üçün hesab edək ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla qorunan obyektlər **əvvəlcədən rəqəmli şəkə** çevrilib. Bu isə o deməkdir ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların hər bir obyektə fayllar şəklində təqdim olunub, obyektin növü isə rol oynamır (bu, adi əsərlər və ya əlaqəli hüquqların obyektidir, multimedia məhsuludur və s.).

Bir halda ki, bizdə 2 dəfə “surətçixarma” (1-ci dəfə - “özününkü”, istifadəçinin faylları yükləməsi, 2-ci dəfə isə belə yüklənmənin həyata keçirilməsini kütləyə təqdim etmək) vardır, buna görə surətçixarma hüququna görə icazə ancaq bir dəfə verilir. Həm də “kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişə”, yəni qorunan obyektin İnternetin Web-səhifəsində yerləşdirilməsinə də icazə vermək zəruridir.

Bu icazələrin əvəzinə hüquq sahibi və ya kollektiv idarəetmə təşkilatı qonorar almalıdır.

Əgər hüquqların fərdi idarə edilməsi zamanı qonorarın məbləğini müəllif özü təyin edirsə, kollektiv idarəetmə üçün **təsdiq olunmuş tariflər** lazımdır. Qorunan obyektin icazə əsasında İnternetdə istifadəsinin 3 mərhələsini keçmiş istifadəçi müxtəlif müştərilərə “ödənişsiz” və ya “ödənişli” istifadə üçün icazə verə bilər. Buna görə də ödənişli və ödənişsiz variantlar mümkündür, yəni:

- a) sonuncu istehlakçının yükləməsi üçün “surətçixarma” ödənişsiz və ya ödənişli ola bilər;
- b) “kütləyə çatdırılmaq məqsədi ilə bildiriş”, onun Web-səhifəsinə müraciət **ödənişsiz** və ya **ödənişli** ola bilər.

Lakin bütün hallarda “kompensasiya” qonorar deməkdir və tarif dərəcələrinin olmasına zərurət vardır. **Deyilənlər tariflərin formalaşmasında istifadə olunur, yəni mükafat dərəcələrinin** xüsusiyyəti belədir ki, yüklənmənin “ödənişli” və ya “ödənişsiz”, Web-səhifəyə müraciətin “ödənişli” və ya “ödənişsiz” olması bizim üçün vacib deyil, ona görə ki, söhbət ƏM obyektinin istifadəsindən gedir və biz hüquq sahibinin xeyrinə “işləyirik” və hər dəfə qonorar tələb edəcəyik.

Konkret istifadə növlərinə görə tariflərin mümkün variantını müqayisə edən nümunəvi cədvəl aşağıda göstərilir:

№	Rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquqlar obyektinin istifadə növü	İstifadəyə görə mükafatın dərəcələri
1.	Surətçıxarma (“faylların” yüklənməsinin həyata keçirilməsi)	Tərkibində əsər olan faylın 1 dəfə “yüklənməsinə” görə - 50 man. və ya yükləmə hesabına alınan gəlirdən – 10%, lakin 50 man. az olmayaraq ödənişsiz 1 yükləməyə görə
1.1.	“ödənişsiz” yükləmə	
1.2.	“ödənişli” yükləmə	
2.	Kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş (obyektin Web-səhifədə yerləşdirilməsi)	Web-səhifəyə 1 müraciətə görə - 5 man.
2.1.	Web-səhifənin “ödənişsiz” əldə edilməsi	Web-səhifənin əldə edilməsinə görə alınan gəlirdən – 10 %, lakin 5 man. az olmayaraq
2.2.	Web-səhifənin “ödənişli” əldə edilməsi	Bir ödənişsiz əldə edilməyə görə

Göstərilən tarif dərəcələrinin lisenziyada tətbiq olunması istifadənin uçotunun təşkilinin zəruriliyinə gətirir.

Nəticələr:

- 1) Bütün istifadəçilər hüquq sahibinin icazəsini alaraq (kollektiv idarəetmə təşkilatının lisenziya sazişi) qorunan obyektlər olan faylların “yüklənmə”sinin həyata keçirilməsinə sorğuların və hər bir Web-

səhifəyə “müraciətlərin” sayının uçotunu aparmağa borcludurlar.

- 2) İstifadəçilər hər ay (hər rüb) müvafiq “raportıçka” və “hesab vərəqləri” vasitəsilə hesabat verirlər.
- 3) Kollektiv idarəetmə təşkilatları istifadəçidən alınmış hesabat materialları əsasında mövcud tariflərə və müəlliflərə (hüquq sahiblərinə) müvafiq olaraq onlar üçün qonorar hesablayırlar.

4.4. İndi isə qonorarın kimdən yığılması və onun necə bölünməsi sualı üzərində dayanacaq. Bu halda istifadəçilər və ya qonorarın ödəyiciləri ƏM obyektlərindən istifadə edən saytların sahibləridir. Onlar:

- a) elektron mağazalarının yaratıcıları;
- b) mobil telefon üzrə xidmətlərin yaratıcıları ola bilərlər.

Qonorarın “kompleks” şəkildə, məsələn “kütəyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş” hüququna görə daxil olduğu hallarda (Web-səhifəyə müraciətə görə), burada isə həm müəlliflik hüququnun, həm də əlaqəli hüquqların obyektləri ola bilər, hüquq sahiblərinin kateqoriyaları üzrə Qanunun 17-ci maddəsinin müddəalarını (40%, 30%, 30%) tətbiq etmək, yaxud yığılmış qonorarın bölünməsinə münasibətdə normativ-hüquqi akta (Nazirlər Kabinetinin 38 №-li Qərarı) əlavələr layihəsini hazırlamaq olar.

Digər hallarda qonorarın bölünməsi “ənənəvi” qaydada həyata keçirilə bilər.

4.5. **Gələcəkdə nəzərə alınmalı problemlər.** Bütün problemlər istifadə üzərində nəzarət imkanları, yəni onların səmərəli işləyən mexanizmlərinin olması ilə bağlıdır. Məsələn, istifadənin son mərhələsi (sonuncu istifadənin kompüterinə yükləmə) çətin nəzarət olunur. Gələcəkdə axırıncı avadanlığın satılması zamanı 17-ci maddənin “Əsərlərdən və fonogramlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadə”yə oxşar olan ödəmələr müəyyən etmək mümkündür.

İstifadənin 1-ci mərhələsi də pis nəzarət olunur. Məsələn, əsərlərin və ya əlaqəli hüquqlar obyektlərinin müasir daşıyıcılarda (CD, DVD) yazılması bir çox hallarda onların EHM yazılmadan mümkün olmur.

Məlum olduğu kimi, bir çox səsyazma studiyaları bu prinsip əsasında işləyirlər. Bundan başqa, yayım təşkilatları üçün onların “kütüyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş” hüququ üzrə beynəlxalq sənəd hələlik yoxdur və bizim qanunda da əlavələr və dəqiqləşdirmələr tələb olunur. Nəticə kimi: Web-yayım, yəni **İnternet vasitəsi ilə yayımı zamanı kollektiv idarəetmə nöqtəyi-nəzərindən istifadəyə görə hələlik qonorar yığımına məruz qalmamalıdır.**

Bunun edildiyi, yəni bu müstəsna hüququn “qanuniləşdirildiyi” halda, **İnternetdə yayıma görə ödənişləri müəyyən** etmək olar, bu səbəbdən müəllif-hüquq obyektlərinin istifadəsinin bu prosesi sərbəst olmayacaq.

№	Rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüququnun və ya əlaqəli hüquqlar obyektinin istifadə növü	İstifadəyə görə mükafatın dərəcələri
1.	Rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə yayım	
1.1.	dinləyicilər üçün (tamaşaçılar) “ödənişsiz”	... man hər bir dinləyicidən (tamaşaçıdan)
1.2.	dinləyicilər üçün (tamaşaçılar) “ödənişli”	Yayıma görə alınan gəlirdən 10 %, lakin hər bir dinləyicidən (tamaşaçıdan) ödənişsiz yayıma görə ... man. az olmayaraq

Cədvəldən görünür ki, istifadəçi dinləyicilərin (təməşəçilərin) uçuğunu aparmalı və qonorar ödənilərkən müəyyən olunmuş qaydada hesabat verməlidir.

4.6. **Əsərlərin və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin multimedia məhsullarında istifadəsi**, bu obyektlərin «məhiyyəti» nəzərə alınmaqla öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Multimedia məhsulu bütövlükdə müəlliflik hüququnun obyektidirsə, qeydiyyatla alınmışdır. Lakin multimedyanın hüquq sahibi bu məhsulun tərkibinə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərini daxil etdiyinə görə onun özü də istifadəçi olur.

Multimedia məhsulunun **yaradıcısının** istifadəçi olması da multimedia məhsulunun tərkibinə daxil edilən qorunan obyektlərin müəlliflərinin və əlaqəli hüquq sahiblərinin hüquqlarının **kollektiv idarə edilməsi** zərurətinə gətirir.

Qorunan müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektləri daxil edilmiş multimedia məhsulunun istifadəsinə görə ödənişlər aşağıdakı **xüsusiyyətləri** nəzərə almalıdır:

a) multimedia məhsulu şəbəkəyə yerləşdirilə bilər və onda ona «surətçıxarmaya» və «kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş»ə görə əvvəllər baxılmış dərəcələr tətbiq oluna bilər;

b) multimedia məhsulu hər hansı mümkün daşıyıcıda fiksə edilməklə **çoxaldıla** və ya **kirayə də verilə bilər**. Məhz belə hallarda bu cür istifadə növlərini nəzərə alan öz yeni tarifləri lazımdır.

Aşağıda multimedia məhsullarında əsərlərin və əlaqəli hüquqların obyektlərinin istifadəsinə görə haqların mümkün olan dərəcələri göstərilir.

№	Rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquqlar obyektin istifadəsinin növü	İstifadəyə görə mükafatın dərəcələri
1.	Multimedia məhsullarının daşıyıcıların hər hansı növündə surətçıxarılmasına (çoxaldılmasına) görə	Satış qiymətindən 10%, lakin oxşar daşıyıcılarda olan müqayisə edilə bilən multimedia məhsullarının orta satış qiymətindən 10%-dən az olmayaraq
2.	Multimedia məhsullarının daşıyıcılarının kirayə verilməsinə görə	Kirayə verilməsindən alınan gəlirdən 10%, lakin kirayəyə verilən daşıyıcının alınma qiymətinin 1%-dən az olmayaraq və oxşar daşıyıcılarda olan müqayisə edilə bilən multimedia məhsullarının satış qiymətinin 1%-dən az olmayaraq

Buradan belə nəticə çıxır ki, bu halda multimedia məhsulunun sahibi, həm də onun istifadəçisi tirajlanmanın (fonoqramlarda olduğu kimi) həcmnin və kirayəyə verilməsinin sayının uçotunu aparmalı və ikinci halda qonorarın ödənilməsi üçün müəyyən olunmuş qaydada hesabat verməlidir.

Şərh edilənlər nəzərə alınmaqla bu bölmədən ümumi nəticələr çıxarmaq olar:

1. Şərh edilənlər çərçivəsində və lazımı təşkilati işi nəzərə almaqla istifadəçilərin məlumatlarının obyektivliyinə etibar edərək və onları provayderlər vasitəsi ilə yoxlayaraq, şəbəkədə əsərlər və əlaqəli hüquqlar obyektləri üçün idarəetməni (surətçıxarmaya və kütləyə

çatdırmaq məqsədilə ilə bildirişə icazələrin verilməsi) təşkil etmək mümkündür.

2. Multimedia məhsulları üçün (bu nümunələr var) fonogramların, videoqramların və s. istehsalçıların analogiyası üzrə eyni qaydada kollektiv idarə etməni təşkil etmək olar.
3. Ona görə ki, əlaqəli hüquqların məsələn, fonogramların istifadəsi zamanı ifaçıların hüquqlarının kollektiv idarə edilməsinin müəyyən xüsusiyyətləri mövcuddur.

5. Musiqi sənayesi və rəqəmli mühitdə fonogramların istifadəsinin xüsusiyyətləri

5.1. İnternetdə musiqinin istifadəsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır və hüquq sahiblərinin bütün kateqoriyalarının maraqlarına toxunur. Lakin burada ilk növbədə fonogram istehsalçıları, yəni musiqi sənayesinin nümayəndələri maraqlıdırlar, məlum səbəblərə görə musiqinin İnternet istifadəsinin genişlənməsi ilk növbədə onların şou biznesinin inkişafıdır.

Belə gətirib ki, musiqi sənayesi texniki yenilikləri və yeni texnologiyaları musiqinin ifasının, əldə edilməsinin və yayılmasının mümkünlüyünü asanlaşdıran vasitə kimi yox, əksinə piratçılıq, yəni onun fəaliyyətini sarsıdan şəraitlər kimi qəbul edir. Son illərdə rəqəmli şəbəkələrin və MP-3 texnologiyalarının inkişafı ilə bağlı, həqiqətən onun üçün yeni təhlükələr yaranmışdır. Məlumdur ki, MP-3 texnologiyası səsyazmaların səslənməsinin keyfiyyəti üçün əhəmiyyətli itkilər olmadan on qat kompressiyasını (sıxılmanı) təmin edərək, onları rəqəmli formaya «atır» və İnternet istifadəçiləri ordusuna ötürür.

MP-3 texnologiyası, birincisi: istifadəçilərə mahnıları CD-ROM disklərindən MP-3 formatına keçirməyə, onları öz

kompyuterində saxlamağa, şəbəkədə onların mübadiləsini aparmağa, kompilyasiyalar (toplular) yaratmağa və s. imkan verir. İkincisi, MP-3 texnologiyası musiqili yazılımların istifadə həcmi genişləndirir və onların faktiki sərhədsiz qlobal bazalarını yaradır, bunun nəticəsində ancaq ABŞ-da musiqinin saytlara boşaldılma həcmi 2000-ci ildə hər il 10% artımla 1 mln. dollar təşkil edib. Görünür ki, hətta kommersiya məqsədləri üçün istehsal edilməyən hər bir surət musiqi sənayesinə zərər gətirir və bu səbəbdən İnternet musiqi sənayesinin nümayəndələrinin çoxlarının gözündə ilk növbədə hüquq sahiblərinin qarət edilməsi üçün yaradılmış pirat şəbəkə kimi qarşılanır.

5.2. Vəziyyətin bu cür inkişafı bir tərəfdən hüquq sahiblərinin nəzarət imkanlarının, yəni icazə verilməmiş daxilolmanın qarşısını alan tədbirlərin sərtləşdirilməsinə, cəza tədbirlərinin gücləndirilməsinə gətirib çıxarır (ABŞ DMCA, Avropa Direktivləri, MHM, İFM), digər tərəfdən isə musiqi sənayesi bu şəraitdə rəqəmli imkanları özünün xidmətinə qoymağa cəhd edir. Məsələn, birinci halda sərtləşdirilmə tədbirləri pirat surətçıxarmasının qarşısının alınmasından çox musiqili əsərlərə müraciətlərin azalmasına səbəb olub, bu isə yazılımların hüquq sahiblərinin (fonoqram istehsalçıların) sərmayələrini müdafiə etməsinə baxmayaraq, son nəticədə birbaşa yaradıcı işçilərə bu və ya digər tərzdə zərər vurulmasına gətirir. İkinci halda müəyyən ödəniş müqabilində müştərilərə On-line musiqisinin boşaldılma hüququ ilə təqdim edilməsi imkanları hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəbəkənin öz imkanlarından istifadə edilməsini əyani şəkildə təsdiq edir. Nəticədə yeni cəmiyyətlər, assosiasiyalar əmələ gəldi, onlar da guya yaradıcı işçilər üçün, əslində isə səsyazma şirkətləri üçün (onların çoxu isə müəlliflik hüquqlarının sahibləridir) nəzarət edir və royalti yığırlar. Bununla yanaşı, royalti yığımı üzrə ən iri cəmiyyətlər (BMT, MCPC-PRS, ASKAP və b) avtomatlaşdırılmış sistemlərlə tam təchiz

edilmişlər, bu da onlara dünyanın hər hansı nöqtəsində musiqinin istifadəsinə görə pul yığımını təmin etməyə imkan verir. Lakin yığılmış qonorarda yaradıcı adamların payı cəmi 3-5% təşkil edir, halbuki qalan bütün pay musiqi sənayesi nümayəndələrinə, həmçinin royalti toplayan agentliklərin komisiyon haqlarına gedir. Musiqi sənayesinin səsyzma firmalarının gəlirləri o qədər böyükdür ki, əvvəlki gəlirləri hesabına hətta uğursuz musiqili fonogram layihələrinə görə xərcləri də örtə bilirlər.

5.3. Qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla, İnternet musiqi sənayesinin iştirakı ilə, həm yaradıcı işçilərin (müəlliflər, ifaçılar) əməyinin ödənilməsi üçün, həm də keyfiyyətli multimedia musiqisinin irəli çəkilməsi və yayılması mənasında daha geniş imkanlar tapa bilərdi.

Bununla bağlı yeni tip şirkət və cəmiyyətlər yaranır ki, onlar öz saytlarında yerləşdirilmiş musiqini qulaq asmaq üçün istifadəçilərə təqdim edir və bəyənildiyi halda gəlirin şirkət (cəmiyyət) və yaradıcı işçilər arasında 50/50 nisbətində bölünməsi şərti ilə müvafiq CD-ROM sifariş verməyi təklif edirlər. Belə şirkətlər həmçinin sifarişçilərin şəxsi zövqü ilə tərtib olunmuş albomların alınması xahişlərini də nəzərə alırlar. Nəhayət, musiqiçilərin özlərinin bilavasitə yaratdıqları yeni tipli şirkətlər (cəmiyyətləri) bir qayda olaraq, klassik musiqini də təbliğ edirlər. Göstərilən bütün nümunələr daha çox MP-3 formatında həyata keçirilir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, musiqi sənayesinin klassik musiqi ticarəti sxemindən fərqli olaraq, musiqinin On-line ticarətini təklif edən yeni tip şirkətlər tərəfindən rəqəm şəbəkəsində fonogramların istifadəsi çox ümidverici gələcəyə malikdir. Musiqi sahəsində On-line sahibkarlığı klassik ticarətdən ən yaxşını özündə birləşdirərək, «nə yazılıbsa ancaq ona qulaq asmağı təklif etmək» qüsurundan azad olmuşdur və interaktiv imkanları geniş istifadə edir. Təsadüfi deyildir ki, MP-3 COM şirkəti və digər

üç oxşar şirkətin müştəriləri ancaq 2000-ci ildə onların hesabına 416 mln. dollar köçürüblər.

Nəticədə musiqinin İnternet–istifadəsi müəlliflik hüququnu musiqi sənayesində monopoliyaların hüquqlarının qorunmasına yox, yaradıcılığın qorunmasına qaytarmağa imkan verir.

5.4. İnternetdə musiqinin istifadəsi fonogramların istifadəsilə birbaşa bağlı olduğuna görə göstərilən hüquq obyektlərinin şəbəkəyə yerləşdirilməsi və yayılması ilə həm müəlliflərin və ifaçıların, həm də fonogram istehsalçılarının maraqlarına toxunan məsələlər əmələ gəlir. O faktı qeyd edək ki, fonogramların şəbəkədə istifadəsi prosesi əlaqəli hüquqlar obyektləri üçün əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsinin düzgün təşkil olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Həm də qeyd etmək lazımdır ki, fonogramın rəqəmli şəbəkədə istifadəsi, adətən, yuxarıda göstərilən 3 mərhələli sxem çərçivəsində həyata keçirilir, yəni:

- fonogramın şəbəkədə yerləşdirilməsi;
- şəbəkədə yerləşdirilmiş fonogramların əldə edilməsi hüququnun əhali nümayəndələrinə təqdim edilməsi;
- onların yüklənməsi (boşaldılması) nəticəsində sonuncu istifadəçilərin kompüterlərində fonogramların sürətlərinin yaradılması.

Eyni qaydada yuxarıda şərh edilənlər çərçivəsində hər üç mərhələnin birində fonogramın istifadəsinin iki növündən biri – onun sürətçixarılması və ya kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişi baş verir.

Söhbət fonogramın şəbəkədə yerləşdirilməsindən, buna görə də kompüter qurğusunda sürətçixarılmasından gedirsə, aşağıdakı xüsusiyyət nəzərə alınmalıdır. Müəllif-hüquq qanunvericiliyi əsərin və ya fonogramın sürətçixarılması altında hər hansı maddi formada heç olmasa onun bir nüsxəsinin, o cümlədən səsyazma və videoyazma formasında

hazırlanmasını başa düşür və həm də «surətçıxarma» anlayışına onların elektron (rəqəmli) formada (Qanunun 4-cü maddəsi) təqdim edilməsini daxil edir. Lakin əsərin hər hansı bir maddi formada surəti olan nüsxəsindən fərqli olaraq, fonogramın nüsxəsi onun maddi daşıyıcıda olan surəti deyildir, bu da «surətçıxarma» anlayışının birmənalı olmayan şərhinə səbəb olur.

Nəticədə belə fərz etmək olar ki, fonogramın kompüterə yazılmasına hər zaman surətçıxarma kimi baxıla bilməz, ona görə ki, bununla yayım üçün müəyyən edilmiş maddi daşıyıcıda olan fonogram nüsxəsi yaradılmır.

Bununla yanaşı, birmənalı izah edilməsi üçün İFM-də verilən izaha görə qəbul edirik ki, fonogramın EHM-ın yaddaşına yazılması surətçıxarmadır.

Şəbəkədə kütlənin fonogramları əldə etməsinin təmin olunması «kütləyə çatdırma məqsədi ilə bildiriş» (İFM maddə 10 və 14) hüquqlarından istifadə çərçivəsində həyata keçirilir.

Nəhayət, sonuncu müştərilərin kompüterlərində fonogramların surətlərinin yaradılması surətçıxarmadır. Amma qeyd etməliyik ki, bu surətçıxarmanın rəqəmli şəbəkədə fonogramları yerləşdirmiş və (və ya) onlara əldə etməni təqdim edən istifadəçi (şəxslə) yox, məhz sonuncu istifadəçi həyata keçirir.

5.5. İstər müəlliflik hüququ, istərsə də əlaqəli hüquqların kollektiv idarə edilməsi zamanı fonogramlar şəbəkədə istifadə edilərkən yaddaşda saxlanmalıdır ki, birinci növbədə fonogramın şəbəkə istifadəsinin mahiyyətini təşkil edən hüquqların (surətçıxarma və (və ya) kütləyə çatdırmaq məqsədilə bildiriş) pozulması mümkündür. Buna görə icazə və ya avtorizasiya (lisenziya) ilk növbədə məhz bu müstəsna hüquqların qanuni istifadəsinə verilir.

Göstərilən hüquqların istifadəsinə icazələr (lisenziyalar) verilərkən fərdi və ya kollektiv idarəetmənin həyata

keçirilməsindən asılı olmayaraq, bəzi spesifik amillərə diqqət yetirmək lazımdır.

Birincisi – fonogramın İnternetdə istifadəsinin birinci mərhələsində onun surətçıxarılması müvafiq şəxs tərəfindən həmin fonogramın əldə edilməsini açdığı vaxt yox, onu öz kompüterinə yazıldığı an həyata keçirilir. Buna onun icazəsi, o cümlədən yuxarıda göstəriləyi kimi, şəxsi məqsədlər üçün istifadə şəklində ola bilər. Ona görə də bu surətçıxarmanın əhəmiyyəti bilavasitə fonogramın üzünün birdəfəlik çıxarılmasına yox (bunların İnternetə aidiyyəti olmaya da bilər), bu surətin əldə edilməsinə, yəni onun digər şəxs tərəfindən istifadəsinə imkan yaradılmasındadır. Məsələn, CD-də yazılmış fonogramlar kompüterin yaddaşına yazılmadan istifadə oluna bilməz. Bundan başqa fonogramın yerləşdirilməsi sonradan rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə onun əldə edilməsini təqdim edən şəxs tərəfindən yox, başqa şəxs tərəfindən də həyata keçirilə bilər (fonogramların kitabxanasının «bərək» diskdə alınması). Buna görə də fonogramlar şəbəkədə yerləşdirilərkən surətçıxarmaya müstəsna hüquqların tətbiq edilməsi yuxarıda deyilənlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

İkincisi – nəzərə alınmalıdır ki, azərbaycanlı hüquq sahiblərinin dairəsi retroaktiv olaraq, o cümlədən 1996-cı ilə qədər, yəni indiki müəllif-hüquq qanunvericiliyinin qüvvəyə minməsi anına qədər dərc edilmiş fonogramları da daxil edərək genişlənməlidir. Xarici fonogramların qorunmasının retroaktivliyinə münasibətdə nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının üzvü olduğu Fonogramlar üzrə Cenevrə konvensiyası və əlaqəli hüquqlar üzrə Roma Konvensiyası Bern Konvensiyasından (əsərlərə münasibətdə) fərqli olaraq retroaktiv qorunmanı nəzərdə tutmur. Cenevrə Konvensiyası Milli rejim formasında ümumiyyətlə xarici fonogramlara tam şəkildə qorunmanı nəzərdə tutmur, yalnız xarici fonogramların istifadəsinin üç növünə münasibətdə, o cümlədən istehsalçının

icazəsi olmadan surətlərin istehsalı da daxil olmaqla, əgər bu surətçıxarma yayma məqsədi ilə həyata keçirilirsə, olan öhdəlikləri nəzərdə tutur:

- hüquq sahibinin icazəsi olmadan bu cür istehsal olunmuş surətlərin ərazimizə gətirilməsi (idxalı) və yenə də, əgər idxal yayım məqsədi ilə həyata keçirilirsə;
- hüquq sahiblərinin icazəsi olmadan istehsal edilmiş nüsxələrin əhalinin arasında yayılması.

Aydındır ki, göstərilən bütün hallar fonoqramların konkret nüsxələrinin yayılmasına aiddir, bunların isə rəqəmli şəbəkədə istifadə zamanı yoxdur.

Roma Konvensiyası, yuxarıda qeyd edildiyi ki, milli qorunma rejimini nəzərdə tutmasına baxmayaraq, Azərbaycanın buraya daxil olmasından sonra yazılan xarici fonoqramlara münasibətdə retroqorunma olmadan fəaliyyət göstərir. Buna görə də, Azərbaycanın ancaq «ÜƏMT-nin ifalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi»nə daxil olması xarici ifaçılara və fonoqram istehsalçılarna müvafiq retroqorunmanı təqdim etmişdir (İFM maddə «22»).

Üçüncüsü, fonoqramın istifadəsinin ikinci mərhələsində onun əldə edilməsi hüququnun kütləyə təqdim olunmasına əsaslanan kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişə münasibətdə fonoqramın efirlə və ya kabelə verilməsi üsulu ilə bildirişinə aid hüquqlarla eyni dərəcədə Qanun üzrə heç vaxt müstəsna kimi baxılmamışdır. Belə ki, kommersiya məqsədi ilə dərc edilmiş fonoqram efirlə və ya kəbellə verilərkən Roma Konvensiyası kimi (m.12) Qanun da fonoqram istehsalçıları üçün məcburi lisenziyanı, yəni icazəyə müstəsna hüquq əvəzinə ancaq kollektiv idarəetmə təşkilatı tərəfindən ifaçılar və fonoqram istehsalçıları üçün qonorar yığımını nəzərdə tutur.

Lakin Azərbaycanın «ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi»nə daxil olması xarici hüquq sahiblərinə, həm

də retroaktiv qorunma ilə onların ifalarının və fonogramlarının kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişinə icazə verməyə müstəsna hüquq təqdim etməklə vəziyyəti köklü şəkildə dəyişirdi.

O ki qaldı, azərbaycanlı əlaqəli hüquq sahiblərinə, «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq dəqiqləşdirmələrin daxil edilməsinə qədər, İnternetdə müəlliflərin müvafiq hüquqlarına əsaslanmaqla kollektiv idarəetmə əsasında qonorar yığmaqla onlara kömək etmək mümkündür.

Dördüncüsü - istifadənin üçüncü mərhələsində surətçıxarma hüququna, yəni kütlənin nümayəndələri tərəfindən fonogramın surətinin çıxarılmasına münasibətdə isə şərait xüsusidir. İş burasındadır ki, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu mərhələdə istifadə digər şəxs tərəfindən həyata keçirilir (kütlənin nümayəndəsi tərəfindən) və bu, Qanunla nəzərdə tutulmuş istisnalar altına düşə bilər və ən əsası odur ki, İnternetdə əhalinin hər bir nümayəndəsini hüquq sahibindən icazə almağa məcbur etmək üçün real mexanizmlər mövcud deyildir. Demək olar ki, bu, teleekranda hansı bir obyektin surətçıxarılmasına görə televiziya tamaşasının hər birindən haqq almaq kimi bir şeydir. Burada şəxsi istifadə üçün istisnanın analoqu kimi «özəl surətlərə» görə royalti yığmaq şəklində gələcəkdə kollektiv idarəetmə sistemi qurmaq mümkündür.

6. Elektron ticarət və onun hüquqlarının idarə edilməsinə təsiri

6.1. Yuxarıda göstərildiyi kimi, rəqəmli texnologiyalar və şəbəkəli mühit On-line lisenziyalaşmasına və qorunan obyektin təxirə salınmadan təqdim olunması mümkünlüyünə gətirir və bu səbəbdən On-line kontraktları və elektron ödənişlərin

mümkünlüyü elektron ticarətdə hüquqların idarə edilməsi ilə sıx birləşir. Elektron ticarətin iki növü mövcuddur. Onlardan biri-dolayısı və ya qismən elektron ticarətdir, bu zaman əməliyyatların bir çox növləri (reklam, oferta, danışıqlar, kontraktların bağlanması, ödənişlərin köçürülməsi) elektron formada həyata keçirilir, məhsulun özü isə (kompüter avadanlığı, kitablar, musiqili yazılar və s.) ənənəvi qaydada maddi şəkildə dövlətlərin sərhədlərini keçərək çatdırılır. İkinci növ-birbaşa elektron ticarət isə sadalanan elementlərdən başqa, həm də müvafiq məhsulun elektron şəkildə İnternet vasitəsilə ilə ötürülməsinə də (bu halda çətin ki, sərhəd nəzarəti həyata keçirilsin) şamil edilir. Elektron ticarət çərçivəsində ötürülən məhsul əsasən müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə qorunan əsərlərin və əlaqəli hüquq obyektlərinin surətləri olur. Beləliklə, ƏM tam mənası ilə İnternetə köçüb, İnternet isə onun virtual bazarına çevrilib. İnternetdə daha çox alınan məhsullar içində müəlliflik hüququnun payı o qədər böyükdür ki, satışın 50%-dən çoxu bu məhsulların payına düşür, satılan hər dörd məhsuldan üçü isə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla (proqram təminatı, kitablar, musiqi) qorunan obyektlərdir. Əgər nəzərə alsaq ki, mütəxəssislərin fikrincə, 2004-cü ildə elektron ticarətin həcmi 6 trilyon ABŞ dolları təşkil edib, onda qlobal şəbəkənin ƏM obyektləri bazarına çevrilməsi aydın olur.

Bununla bağlı elektron ticarət hüquqların şəbəkədə idarə edilməsi, o cümlədən On-line lisenziyalaşması və hüquqların rəqəmli idarə edilməsi məsələləri ilə sıx birləşir. Bu da təbiidir, ona görə ki, onlayn-lisenziyalaşması, oferta, elektron ödənişi və s. yalnız texniki vasitələrin və hüquqların idarə edilməsi haqqında elektron məlumatların istifadəsi ilə səmərəli ola bilər.

Digər sözlərlə, rəqəmli mühitdə hüquqların kollektiv idarə edilməsi haqqında yuxarıda baxılan layihənin üçüncü variantı elektron ticarətlə sıx qarşılıqlı əlaqədədir (Biz burada müstəsna olaraq elektron sövdələşmə prosesinə aid olan On-

line lisenziyalaşma ilə bağlı elektron imzaların hüquqi qüvvəsi, oferta, elektron sənəd dövriyyəsinin təhlükəsizlik problemləri və digər spesifik xarakterli məsələlərə baxmırıq).

6.2. Elektron ticarətin transsərhədli xarakteri, kiberməkan dünyasında sərhədlərin olmaması qorunması «ərazi» xarakteri daşıyan hüquqların idarə edilməsinə öz təsirini göstərir. Buna görə də şəbəkədə hüquqların idarə edilməsi zamanı, xüsusilə kollektiv idarəetmədə müəlliflik və əlaqəli hüquqların ərazi xarakterinin aradan qaldırılmasına şərait yaradan çoxtərəfli və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr və ilk növbədə «ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi»ndə və «ÜƏMT-nin ifalar və fonogramlara dair Müqaviləsi»ndə iştirak vacib rol oynayır. Bütövlükdə demək olar ki, elektron ticarət, «hüquqların rəqəmli idarə olunması zamanı» qarşılaşdığımız problem məsələləri daha da qabardır. Deyilənlər şübhəsiz onu təsdiq edir ki, sadalanan problemlər həmişə ÜƏMT-nin diqqət mərkəzində olmalıdır. ÜƏMT hələ 1999-cu ildə elektron ticarətin, rəqəmli texnologiyaların və İnternetin ƏM-ə təsirinə həsr olunmuş konfrans həlli vacib olan problemləri dürüst ifadə etmişdir:

- hüquqi problemlər (sövdələşmələrin avtorizasiyası, yurisdiksiya, ƏM hüquqlarının tətbiq olunması, şəbəkədə mübahisələrin həlli və provayderlərin, məhsul və xidmət istehsalçılarının hüquqların təmin edilməsi, məlumat bazalarının hüquqi müdafiəsi, İnternetdə «piratçılıq» problemləri və s.);
- texnoloji problemlər (məlumatın müdafiəsi, rəqəmli imza, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin elektron yayımının xüsusiyyətləri, domen adlarının idarə olunması və s.);
- siyasi problemlər (Milli və beynəlxalq səviyyələrdə yeni siyasətin formalaşdırılması, elektron ticarətin qloballaşması və s.);
- «İT-İP – e.com.»da ÜƏMT-nin əhəmiyyəti və yeri və s.

Bu problemlər ötən illər ərzində ya həll olunub, ya da həlli prosesindədir, lakin bununla yanaşı, elektron ticarət öz inkişafını elə tərzdə davam etdirib ki, hətta 2001-ci ildə bu məsələ üzrə keçirilən İkinci Konfrans «rəqəmli iqtisadiyyatın» yaranmasını təsdiq edib. İkinci Konfransın iştirakçıları yekun sənəddə qeyd ediblər ki, ölkələrdə yaranmış problemlərin həlli üçün aşağıdakılar zəruridir:

- müəlliflik hüququ haqqında əsaslı qanunvericilik;
- hüquqi müdafiənin səmərəli həyata keçirilməsini daxil edən etibarlı bazar;
- elektron ticarətin sövdələşmələrinin (tranzaksiyaların) səmərəli texnoloji müdafiəsi;
- hüquqların idarə edilməsi sisteminin işgüzarlığı və hüquqların həyata keçirilməsi üçün etibarlı lisenziya (icarə verilməsi) mexanizmləri.

6.3. Tələblərin misal çəkilən siyahısı elektron ticarətin və ƏM hüquqlarının qorunması və idarə edilməsinin (ilk növbədə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla) bir-birinə təsirinin parlaq nümunəsidir. «İT-İP – e.com.» sisteminin bir-birinə təsirinin daha dərindən başa düşülməsi məqsədi ilə, biz əvvəlcə bu sistemin səmərəli qarşılıqlı təsirini təmin etməyə qabil olan bəzi vacib elementlərin daha diqqətlə baxılmasında dayanacaq.

7. Hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat və müdafiənin texniki tədbirləri

7.1. Əvvəllər hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat və müdafiənin texniki tədbirləri ilə bağlı «ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi»nin və «ÜƏMT-nin ifalar və fonogramlara dair Müqaviləsi»nin müvafiq müddəaları və şəbəkədə «rəqəmli» idarəetmə zamanı onların vacibliyi izah edilmişdir. Bu fəsilə isə göstərilən anlayışların məzmun nöqtəyi-nəzərindən daha diqqətlə açılması faydalı olardı.

7.2. Hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat İnternetdə yerləşdirilmiş müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquqlar obyektinin vizit kartıdır. Əvvəllər bu məlumata nəyin daxil olması, yəni hüquq sahibinin adından başlayaraq ƏM obyektinin istifadə şərtlərinə qədər göstərilmişdi. Göstərilən məlumat ƏM obyektinin On-line Legitim istifadəsi üçün öz-özlüyündə zəruridir, hələ onu demirik ki, bunlar olmadan qeydiyyat əsasında bu obyektlərin istifadəsi üzərində avtomatlaşdırılmış nəzarəti təşkil etmək imkanı yoxdur. Həqiqətən, əsərin və ya əlaqəli hüquqlar obyektinin rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə tələb olunduğu və ya ötürüldüyü zaman On-line sisteminin operativ və fasiləsiz işləməsi üçün qeyd alınması zəruridir:

- istifadə faktının özü;
- istifadəyə görə razılaşdırılmış ödənişin lazımı sahibinə köçürülə bilməsi üçün istifadə olunan obyekt haqqında məlumat.

Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, bunun üçün müxtəlif texnologiyalar hazırlanıb və istifadə olunur. Bunların ümumi cəhəti odur ki, rəqəmli şəkildə kodlaşdırılmış, yəni onları eyniləşdirən hüquqların idarə edilməsi haqqında informasiya ilə işləyirlər. Bununla bağlı, bir qədər sonra həmin rəqəmli kodlara da ayrıca baxılacaq. İndi isə qeyd edək ki, hər hansı bu cür sistem qorunan obyektlərin etibarlı eyniləşdirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Onları sadalayaq:

Birinci – bu öz-özlüyündə eyniləşdiricilərdir, məsələn, İSBN (kitablar üçün), İSSN (dövri nəşrlər üçün), İSRC (fonoqrammlar üçün) və s. Xüsusiləşdirilmiş eyniləşdiricilərin, məsələn not yazıları üçün geniş istifadəsi də başlanıb, CİSAC tərəfindən CİS-struktur (Common Information Systems), kinosənayesi nümayəndələri ilə birgə İSAN (filmlər üçün) kimi bir sıra kodlar hazırlanıb. Elektron ticarəti üçün nəşriyyat sənayesi tərəfindən DOİ (obyektlərin rəqəmli eyniləşdiricisi)

işlənib ki, bu, digər obyektlərin eyniləşdirilməsi üçün də istifadə oluna bilər.

İkinci – obyektlərin eyniləşdirilməsi üçün rəqəmli elektron imza (ERİ) da geniş istifadə olunur ki, bu da həqiqi müəllifi göstərir və eyni vaxtda əsərin ERİ ilə imzalanmış variantla müqayisədə dəyişdirilmədiyini təsdiqləyir.

Üçüncü – eyniləşdirmə üçün onların daxilində gizlədilmiş xüsusi «izlər»in və «su nişanları»nın köməyi ilə kodlaşma texnologiyalarına əsaslanan rəqəmli markalar da istifadə oluna bilər. Onların ən mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, görünür (məsələn, rəsmlər rəqəmli şəkildə baxılarkən) və eşidilmir (məsələn, musiqinin rəqəmli şəkildə istifadəsi zamanı). Rəqəmli «su nişanları» müvafiq proqram təminatı tətbiq edilməklə öz «izini» qoyur və hüquq sahiblərinə onların şəbəkədə yer dəyişməsinə və qonorar almaq üçün istifadəsini izləməyə imkan verir.

İnformasiya texnologiyalarının mahiyyəti təəssüf ki, bir də ondan ibarətdir ki, yuxarıda göstərilən və yaxşı məqsədlərlə istifadə olunan texnologiyalar həm də mənfi təyinatla istifadə oluna bilər. Digər sözlərlə, hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumat həm dəyişdirilə, həm də ləğv edilə bilər və bu halda hüquq sahibləri ya ümumiyyətlə ödəniş almayacaqlar, ya da ödəniş düzgün olmayan ünvana göndəriləcək. Bu isə praktiki nöqtəyi-nəzərdən hüquq sahiblərinin maraqlarına onların hüquqlarının birbaşa pozulması halında olduğu kimi maddi ziyan vurur.

Bu məsələ məhz «ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi»nin 12-ci və «ÜƏMT-nin ifalar və fonogramla dair Müqaviləsi»nin 19-cu maddəsinin normaları ilə tənzimlənir. Bu müddəalar Milli qanunvericilik qarşısında hüquqların idarə edilməsi haqqında hər hansı elektron məlumatı icazəsiz ləğv edən və ya dəyişdirən, yaxud yayan, yayım məqsədi ilə ixrac edən, yazılmış ifaların və ya fonogramların nüsxələrini onlarda olan hüquqların idarə edilməsi haqqında elektron məlumatın

icazəsiz ləğv edildiyini və ya dəyişdirdiyini bilə-bilə ifaçıların icazəsi olmadan efirə verən, bildiriş və ya kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş üçün istifadə edən hər hansı şəxsə münasibətdə hüquqi müdafiənin səmərəli vasitələrini nəzərdə tutmaq öhdəliyi qoyur. Hüquqi müdafiə vasitələri bunun bilərəkdən edildiyi və ya məhkəmə müdafiəsinin mülki-hüquqi vasitələri halında bunun həmin müqavilələrlə tənzimlənən hər hansı hüququn pozulmasını doğurduğunu, imkan verdiyini və ya gizlədə bildiyini bilmək üçün kifayət qədər əsaslar olduğu hallarda tətbiq edilməlidir. Beləliklə, rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların idarə edilməsi texnologiyanın özünə daxil edilməlidir, onun bütövlüyü isə Milli qanunvericiliklə qorunmalıdır.

7.3. İcazəsiz istifadədən texniki və texnoloji müdafiə tədbirləri hüquq sahiblərinə müvafiq mexanizmlər vasitəsi ilə yeni müdafiə mexanizmlərindən istifadə etmək imkanı verir. Məsələn, bu vasitələr müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinə daxilolmanı və surətçixarılmanı məhdudlaşdırır, yəni hüquq sahibinin icazəsi olmadan daxilolma (kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildiriş) və surətçixarma hüququndan istifadə edilməsinə imkan vermir. Bu cür icazə ancaq o halda verilir ki, istifadəçi istifadəyə və bu istifadəyə görə ödənişə münasibətdə öz üzərinə müəyyən öhdəliklər götürür.

Bununla bağlı proqramlı və cihaz-proqramlı (yəni texnoloji) daxil olmaqla texniki vasitələri iki sinfə bölmək olar:

- əsərə və ya əlaqəli hüquqlar obyektinə daxilolmaya nəzarət edən vasitələr;
- qorunan obyektlərin surətçixarılmasına nəzarət etməyə imkan verən vasitələr.

Daxilolmaya nəzarət edən vasitələr şərti ad («Login») və paroldan (password), kriptografik şifrlənmə və ya məlumatın istifadə olunmasından sonra onun yaddaş qurğusunda ləğv edilməsindən və s. istifadə edirlər.

Bir halda ki, materialların mənbəsinə daxilolmaya nəzarət vasitələri onun tam və ya qismən məhdudlaşdırılması variantını nəzərdə tutur, onda nümunə kimi məlumat bazalarına daxilolmanın məhdudlaşdırılmasını göstərmək olar. Məsələn, qəzetlərin elektron versiyası belə daxilolma ilə məlumat bazalarında saxlanıla bilər. Özü də daxilolmaya nəzarət ödənişin müxtəlif mexanizmlərinin tətbiq edilməsi imkanı ilə əlaqələndirilə bilər.

Bununla yanaşı, əgər qorunan obyektləri «çatdırmaq» tələb olunursa, onda onları «rəqəmli konvertlərə» yerləşdirməklə müdafiə edirlər, belə konverti «açmaq» üçün saziş bağlanmalıdır və ya əgər lisenziya sazişi artıq mövcuddursa, onda lisenziya ödənişləri həyata keçirilməlidir. Belə imkan proqram təminatının çatdırılmasında geniş istifadə edilir. Bu və ya digər şifrlənmiş üsuldan istifadə edildiyi hallarda məlumatı «açar» və ya deşifrator tətbiq etmədən qavramaq mümkün deyil. Məsələn, «şifrlənmə» peyk və kabel televiziyasında geniş istifadə olunur və öz əlavəsini elektron kommersiyasında tapır. Surətçixarmaya nəzarət edən vasitələr bir qayda olaraq texniki vasitənin eyniləşdirməsini, onların seriya nömrələrinin bilinməsini və s. tələb edir. Məsələn, kompüter proqramı eyniləşdiricisi bəlli olmadan bərk diskdə qurulmayacaq (surəti çıxarılmayacaq), CD (kompüter oyunları ilə) qeyri-qanuni alınbsa, ona «CD-cheek» proqram vasitəsi qoyulbsa, onda CD-nin istifadə üçün surəti çıxarılmayacaq.

Qeyd edilməlidir ki, üzçixarma ya məhdudlaşdırıla, ya da istisna edilə bilər. Bu müdafiə üsullarından ən məşhuru SCMC-sistemidir (surətlərin istehsalının ardıcıl idarə edilməsi sistemi). Məsələn, o, yazıların bir surətini hazırlamağa imkan verir və bundan sonra bu yeganə nüsxənin surətini çixarmağa isə imkan vermir.

7.4. Qeyd edilməlidir ki, bütün bunlara baxmayaraq, bu cür texniki tədbirlər o qədər də güclü deyil. Etiraf edilməlidir ki, belə sistemləri dolayısı yolla keçmək mümkündür və bunun

üçün mexanizmlər, məsələn şifrələmə kodlarını «dağıdan» və ya digər tərzdə icazəsiz daxilolmaya imkan verən kompüter proqramları, rəqəmli şəbəkə vasitəsi ilə geniş yayıla bilər.

Buna görə də, hüquqların müdafiəsinin təmin edilməsinin mövcud tədbirlərinə əlavə kimi, belə dolayısı yolla keçməyə qarşı hüquqi tədbirlər olması zərurətə çevrildi. Müvafiq müddəalar «ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi»nin 11-ci və «ÜƏMT-nin ifalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi»nin 18-ci maddəsinə daxil edilmişdir. Bu müddəalara uyğun olaraq, müəlliflərin öz hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı və öz əsərlərinə münasibətdə müəlliflərin icazə vermədikləri və ya qanunla yolverilməz sayılan hərəkətlərin məhdudlaşdırılması üçün istifadə etdikləri mövcud texniki vasitələrdən dolayısı yolla keçilməsinə qarşı müvafiq hüquqi qorunma və hüquqi müdafiənin səmərəli vasitələri nəzərdə tutulur. Hüquqların idarə edilməsi haqqında informasiyaya aid müddəalara bənzər yuxarıda müzakirə olunan bu müddəalar göstərir ki, kompüter, telerabitə və müəllif-hüquq istehsalının yaxınlaşması rəqəmli şəbəkədə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların adekvat qorunmasının təmin edilməsində yeni yanaşmaların istifadəsini zəruri edir.

7.5. Qeyd edilməlidir ki, ƏM-in müdafiəsinin yeni formalarının axtarışı prosesində elektron təhlükəsi ilə bağlı yeni sığorta seqmenti yaranıb ki, bunu da iqtisadi xarakterli müdafiə tədbiri kimi xarakterizə etmək olar. Bu cür sığortaedici təhlükəsizlik və müdafiə sistemlərinin xakerlər tərəfindən dağıdıldığı və bu məlumatın istifadə olunduğu hallarda müştərilərə zərərin ödənilməsinə imkan verir. Belə imkan informasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən orta və kiçik biznes üçün çox vacibdir.

8. Rəqəmli şəbəkələrdə əqli mülkiyyətin (ƏM) qorunması və idarə edilməsi mexanizmi kimi əsərlərə və əlaqəli hüquqlar obyektlərinə rəqəmli kodlar

8.1. Hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumata həsr olunmuş bölmədə ƏM obyektlərinin eyniləşdirilməsini təmin edən rəqəmli kodların mühüm rolu qeyd olunmuşdur. Bu, həqiqətən belədir, ona görə ki, avtomatlaşdırılmış sistemlər çərçivəsində ƏM obyektlərinin birmənalı eyniləşdirilməsi – bu, iştirakçılara şəkillərin, mətnlərin və musiqinin əldə edilməsi üçün planetin hər hansı nöqtəsində leqal (qanuni) imkanların təqdim edilməsi, ƏM yaradıcılarına və sahiblərinə isə bu şəkillər, mətnlər və musiqi ilə bağlı mövcud qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş kompleks müəlliflik və əlaqəli hüquqların səmərəli idarə edilməsi (icazə vermək, mükafatları yığmaq və bölüşdürmək) imkanındır. Bununla yanaşı, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin kodlaşdırılması onların rəqəmli şəbəkədə baxılmasından kənar da çox vacibdir. İş burasındadır ki, nəşriyyat işində, poliqrafiya fəaliyyətində, dövrü nəşrlərin buraxılmasında, fonogramların və audiovizual əsərlərin istehsalında, yəni hazırda müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan sənayedə bütövlükdə əsərlərin və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin istifadəsinə birbaşa dövlət nəzarəti yoxdur. Göstərilən fəaliyyət növləri lisenziyalaşdırmaya aid edilməmişdir və buna görə də hüquq sahibi öz ƏM obyektinin qeyri-qanuni buraxılışını aşkar etdiyi halda onun məlumat almaq üçün lisenziya verən orqana müraciət etmək imkanı yoxdur.

Birbaşa nəzarət mexanizmlərinin olmadığı şəraitdə ƏM obyektlərinin istifadəsi, royaltının hesablanması və tiraj, yəni nəşrin həcmi haqqında məlumata nəzarət etməyə kömək edən yardımçı mexanizmlər daha mühüm rol oynayır. Bununla bağlı, beynəlxalq standart nömrələmə sistemi buraxılmış

nəşrin hər bir nüsxəsində göstərilmiş xüsusi müəyyən olunmuş kodlar vasitəsi ilə kontrafakt istehsal üzərində nəzarət qoyulmasında mühüm rol oynayır. Hazırda belə kodlaşdırma müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin çoxu üçün nəzərdə tutulub. Beləliklə, kodlaşdırmanın ƏM obyektinin nüsxəsinin eyniləşdirilməsinə xidmət edən ilkin təyinatı müəlliflik və əlaqəli hüquqların təmin olunmasında müsbət rol oynayır, ona görə ki, buraxılmış nüsxənin ölkəsi, istehsalçısı, nüsxənin sıra nömrəsi bu və ya digər kodlaşdırılmış formada eyniləşdirilir.

8.2. ISBN (Kitabın ISBN beynəlxalq standart nömrəsi) - kitab məhsulunun eyniləşdirilməsi üçün müəyyən edilmiş kod (tərcümə edilmiş nəşrlər orijinal ISBN və tərcümə ISBN-ə malikdir).

ISBN həm də EAN əsasında maşinoxuyan (rəqəmli) formatına və ya Avropanın ştrixkodlaşdırılma sistemində uyğunlaşdırılıb.

ISMN-not yazılarının nəşri üçün müəyyən olunmuş kod ISBN-lə sıx birləşir.

ISSN (Dövri nəşrlərə ISSN beynəlxalq standart nömrəsi) dövri (serial) nəşrlərin (qəzetlər, jurnallar və s.) beynəlxalq standart nömrələnməsi üçün koddur.

ISRC (Səsyazmalar üçün Beynəlxalq Standart Kod) fonoqramların kodlaşdırılması üçün tətbiq edilir. Lakin onun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o səsyazmaları və musiqili klipləri daxilən, yəni ƏM hüquqları obyektlərinin CD, kasetlər və s. kimi daşıyıcılarını yox, onların özünü eyniləşdirir.

Onun digər xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ISBN və ISSN-dən fərqli olaraq, ISRC-in həyata keçirdiyi eyniləşdirmə fonoqrama əlaqəli hüquqların ilkin sahibinə fonoqramın qorunma müddətinə (50 il) kodun verilməsi üçün xidmət edir və nəinki fonoqramın istehsalçıları, hətta ilk növbədə əmlak hüquqlarını kollektiv idarə edən təşkilatlar tərəfindən istifadə

oluna bilər. Bundan başqa İSRC bu kodun verilmə tarixi haqqında məlumatı daşıyır. İSRC kodu adların və dövlətlərin təqdimatının beynəlxalq standartı nəzərə alınmaqla aparıldığına görə İSO sənədi ilə uzlaşır. Xüsusi kodların hazırlanması üzrə işlər davam etdirilir. Hazırda CİSAC kollektiv idarəetmə mövqeyindən əsərlərin və hüquq sahiblərinin CİS-strukturu çərçivəsində eyniləşdirilməsi üçün xüsusiləşdirilmiş kodlar yaradıb.

İSAN (Beynəlxalq audiovizual standart nömrəsi) kino sənayesi ilə razılaşdırılmış audiovizual əsərlərin eyniləşdirilməsi üçün xüsusi koddur. Bu kod bu sahədə özünün işlərini davam etdirən İSO-nun (standartlaşma üzrə beynəlxalq təşkilat) himayəsi altındadır. Məsələn, İSWC – musiqili əsərlərin, İSMN – musiqili nömrənin, İSTC – mətnli əsərlərin eyniləşdirilməsi üçün qulluq edəcək. DOI(Rəqəmli obyektlərin eyniləşdirilməsi) elektron ticarətdə istifadə edilən obyektin rəqəmli eyniləşdiricisidir.

8.3. Rəqəmli qeydiyyat və rəqəmli eyniləşdirici sistemlər məsələsinə qayıdaraq, qeyd olunmalıdır ki, bu, ƏM qlobal dünyəvi rəqəmli reyestrinin yaradılmasına köməklik edir. ÜƏMT bütün bu prosesə böyük diqqət yetirir.

Hazırda ÜƏMT çərçivəsində ƏM-in qorunması və idarə edilməsinin yeni mexanizmlərinin tətbiqinə və inkişafına görə qlobal informasiya şəbəkələrində bu məqsədlər üçün xüsusi yaradılmış müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarə edilməsinə aid Məsləhətçi Komitə cavab verir. Komitənin “Hüquqların elektron idarə edilməsi və rəqəmli eyniləşdirmə sistemləri” şüarı adı altında artıq 1998-ci ilin dekabrında keçirilən birinci sessiyasında aşağıdakı nəticəyə gəlmişdir: “..... Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların elektron ticarəti və hüquqların elektron idarə edilməsi (ECMS) arasında birbaşa əlaqə mövcuddur, aparılmış tədqiqatlar isə sübut edir ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarə edilməsi sahəsində adekvat həllər tapılırsa və tətbiq edilərsə, belə ticarət

müəlliflik və əlaqəli hüquqların yaradıcıları və sahibləri üçün daha əlverişli, istifadəçilər və istehlakçılar üçün isə daha maraqlı olacaq”.

8.4. Xüsusən musiqili əsərlərlə bağlı İSRC kodunda dayanmaq lazımdır, çünki onlar bu sahədə kollektiv idarəetmə ilə bağlı olurlar. Bundan başqa, belə kodlaşdırmanın məlum istifadəsi bir sıra səbəblərə görə çox faydalıdır:

Birinci – İSRC musiqili əsərlərin, ifaların və fonoqramların istifadəsi üzrə nəzarətə kömək edir.

İkinci – İSRC “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 17 və 37-ci maddələrinin həyata keçirilməsini təmin edən rəqəmli şəbəkədə müvafiq tiraja görə royalti yığılmasını və bölünməsinə asanlaşdırır.

Üçüncü – İSRC İnternetdə pircatılıqla mübarizəyə kömək göstərir. Nəhayət, İSRC fonoqramların, ifaların və musiqili əsərlərin konkret sahibkarlarının müəyyən edilməsi üçün vasitə olaraq, əmlak hüquqlarının kollektiv idarə edilməsi məqsədinə xidmət edir, bütün yaxın standartlarla bir araya gələ bilir və minimal sərmayə və kadr sərf edilməsi ilə tətbiq olunur.

9. Proвайderlər və rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların idarə edilməsi

9.1. Proвайder rəqəmli şəbəkədə vasitəçilik və xidmətlər göstərən şəxslərin ümumi adıdır. Texniki xidmətlər göstərən daxilolma provayderlərini və Saytı informasiya materialları ilə təmin edən məzmun (kontent – provayderlər) provayderlərini fərqləndirmək olar (Mahiyyətinə görə sonuncular saytın sahibləri kimi həm də ƏM obyektlərinin istifadəçiləri rolunda çıxış edirlər).

Daxilolma provayderləri bir qayda olaraq İnternetdə materialların saxlanılmasının texniki vasitələrini və ötürülməsini təqdim edirlər. Onlar adətən, bu materialların

məzmununa qarışırlar. Bununla birlikdə, elektron ticarətdə olduğu kimi, şəbəkədə hüquqlar idarə edilərkən materialların məzmunu müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahiblərinin hüquqlarının pozulması ilə istifadə edildiyi hallarda bu provayderlərin məsuliyyəti məsələsi ortaya çıxır.

Nümunə kimi, belə situasiyaya baxmaq olar ki, bu zaman hüquq sahibləri şəbəkəyə daxilolma provayderinə öz hüququnun pozulması barədə xəbər verirlər, provayderlər isə heç bir tədbir görməyə cəhd göstərmir, məsələn hüququ pozan bu hissənin bağlanmasını təmin etmir.

Beləliklə, şəbəkəyə daxilolma provayderinin pozuntu haqqında xəbəri olduğu və buna baxmayaraq hər hansı tədbir görmədiyi hallarda onun məsuliyyətdə payı haqqında məsələ əsaslıdır, çünki provayder hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu halda pozuntuların iştirakçısına çevrilir.

Digər yaranan sual rəqəmli şəbəkədə hüquqların idarə edilməsi ilə bağlıdır, bu zaman bu və ya digər istifadəçiyə münasibətdə hüquqları idarə edən şəxsin məlumatına ehtiyacla bağlı situasiyalar tamamilə aydındır. Belə məlumatın mənbəyi təbii olaraq şəbəkəyə daxilolma provayderi ola bilər.

9.2. Yaranmış suallar və ilk növbədə şəbəkəyə daxilolma provayderinin məsuliyyətdə payı məsələsi olduqca mürəkkəbdir və buna görə də bu, milli qanunvericiliklərdə digər məsələlərin də nəzərə alınması ilə həll edilir.

Misal üçün, şəbəkəyə daxilolma provayderindən başqa, elektron ticarət zamanı xidmət provayderi də vardır və fərz olunan hüquqların pozulmaları ilə bağlı həmin hissənin birinci provayder tərəfindən səhvən bağlandığı halda, əks xarakterli məsuliyyət – şəbəkəyə daxilolma provayderinin bu hissə ilə işləyən xidmət provayderi qarşısında məsuliyyəti haqqında sual yaranır.

Şərh edilən və işıqlandırdığımız digər səbəblər ona gətirir ki, hazırda “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi” bu

məsələni tənzimləmir və ola bilsin ki, bu məsələ gələcəkdə həll olunacaq. “Elektron ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində bu məsələlər aşağıda göstərilən qaydada tənzimlənilir:

Birinci – qeyd olunan Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən şəbəkəyə daxilolma provayderi müvafiq dövlət orqanına məlumat verməyə borcludur və bundan imtina etdiyi halda o, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş məsuliyyəti daşıyır.

İkinci – ƏM hüquqlarının pozulması ilə həyata keçirilən elektron ticarət qeyri-qanuni hesab olunur və həmin pozuntulara görə də məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Üçüncü – xidmətin digər dövlətin ərazisində, həm də Azərbaycan qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş ƏM hüquqlarının pozulması ilə göstərilədiyi hallarda bu cür xidmətlərin göstərilməsi imkanlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Beləliklə, yadda saxlanmalıdır ki, Azərbaycan qanunvericiliyində ƏM hüquqlarının pozulduğu İnternet – resursun yaradıcısı və ona daxilolmanı təqdim etməklə mahiyyətə kontrafakt məhsulun kütləvi yayımını aparan provayder arasında məsuliyyətin bölünməsi məsələsi müsbət həll olunur.

Bununla yanaşı, unutmamaq olmur ki, provayder, eləcə də siqnalı translyasiya edən təşkilat saytların sifarişçi – sahiblərindən daxil olan çox böyük informasiya axınına nəzarətdə saxlaya bilmir. Özü də burada nəzarət imkanının olmaması təkcə informasiyanın çox böyük fiziki həcmdə olmasında deyil, həm də iqtisadi tərəfindəndir, ona görə ki, bu, provayder üçün səmərəli olmayan böyük vaxt və texniki resurslar tələb edir. Bu məsələnin hüquqi tərəfi ondan ibarətdir ki, provayder pozuntular haqqında (bir qayda olaraq maraqlı şəxslər tərəfindən) məlumatlandırılmalıdır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, “Elektron ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 12-ci

maddəsi provayderin hüquqların pozulması haqqında məlumatı olmadığı halda onu məsuliyyətdən azad edir və xüsusi olaraq qeyd edir ki, provayderə bu məlumatın təqdim edildiyi, lakin onun adekvat tədbirlər görmədiyi halda o, məsuliyyət daşıyır.

9.3. Şərh edilənlərə yekun vuraraq, təcrübədə rəqəmli şəbəkədə hüquqlar idarə edilərkən aşağıdakılar tövsiyə olunur:

a) Müəlliflik hüquqlarının pozulmasının fiksə edilməsi və pozuntunun dayandırılması tələbinin təqdim olunması üçün adresatın müəyyən edilməsi;

b) Kontrafakt məlumatın kütləvi translyasiyasının dayandırılması haqqında tələbin provayderə göndərilməsi və alınmasının qeyd olunması;

c) Provayderin köməkliyi ilə müəlliflik hüququnu pozanın müəyyən edilməsi və onun məsuliyyətə cəlb edilməsi.

Provayder müəlliflik hüquqlarının pozulduğu resursa daxilolmanın dayandırılması haqqında tələbin yerinə yetirilməsindən imtina edirsə və ya hüququ pozanın müəyyən edilməsinə maneə törədərsə, onda o, məsuliyyətə (hətta əlbir şəxs kimi cinayət məsuliyyətinə) cəlb oluna bilər.

10. İnternetdə hüquqların müdafiəsinin bəzi problemləri

10.1. İnternetdə ƏM və məlumat kimi aktivlərlə bağlı iqtisadi maraqların toqquşması baş verir və buna görə də mövcud hüquqi normalar əsasında mübahisələrin hüquqi tənzimlənməsi problemi yaranır.

Bununla birlikdə, İnternetdəki münasibətlər elə xüsusiyyətə malikdir ki, şəbəkədə qanunverici inzibatçılığı təmin edən mərkəzi tənzimləyici orqan mövcud deyildir. Bunun nəticəsində şəbəkə multiqanunvericilik mühitində fəaliyyət göstərir və onun qlobal xarakteri müxtəlif maddi yurisdiksiyalara toxunur, bununla birlikdə, nə beynəlxalq, nə də milli səviyyələrdə hüquqi tənzimlənmə üçün geniş qanunverici alətlər hələ ki, yoxdur. Məsələn, müəlliflik hüquqlarının pozulması haqqında mübahisələr yaranarkən obyektin istifadəsinin üç mərhələliyinə - “surətçıxarma (EHM-in yaddaşına yazılma), kütləyə çatdırmaq məqsədilə bildiriş (daxilolmanın təqdim edilməsi), surətçıxarmaya (son istifadəçidə boşaldılma)” görə məhz nəyin pozulduğunu müəyyən etmək çətin olur. Bu səbəbdən də iddiaçı konkret hüquqlarının pozulmasına görə zərərin ödənilməsini tələb, cavabdeh isə onu inkar edərkən məhkəmə təcrübəsində çətinliklər yaranır.

Bundan əlavə, qanunverici normalarda çox vaxt İnternetdə istifadənin göstərilməməsi səbəbindən iddia tələblərinin təmin edilməsi üçün hüquqi əsasların olmaması problemi yaranır. Və nəhayət, hüquqi sistemimizdə məhkəmələrin də bir çox hallarda əsas tutduqları güclü pozitiv yanaşmaları nəzərə alaraq, müvafiq norma olmadıqda iddianın təmin edilməsi üçün əsasların olmaması nöqtəyi-nəzəri də mövcuddur.

10.2. Belə vəziyyətin nəticəsi İnternetdə ƏM obyektlərinin nəzarətsiz istifadəsi və qanuni hüquq sahiblərinin

maraqlarına zərər vurulmaqla hüquqi boşluğa səbəb olur. Buna görə də İnternetdə hüquqların müdafiəsi məsələlərində dair pozitivlikdən fərqli yanaşmaya ehtiyac vardır. O cümlədən, hüquqların müdafiəsinin baza prinsiplərinə, yəni daha çox ümumi formada əks olunmuş hüquqi ideyalara, həmçinin ədalətli və vicdanlı istifadənin ümumi prinsiplərinə və ictimai və xüsusi maraqların balansına əsaslanmaq olar.

Bəlli olduğu kimi, ƏM institutunda baza sahə prinsipi – bu hüquqların müstəsnalığıdır və “vicdanlı” istifadə hüquqlarının müdafiəsi zamanı vacib əsas verir, yəni “qanunun hərfi” olmadığı hallarda məhz “hüququn ruhunun” əsasının arxasınca gedir.

Belə yanaşma hüququn aliliyi prinsipini əks etdirir, yəni qanunun müvafiq normasının olmaması hələ ümumi müddəalar və prinsiplər əsasında həyata keçirilən hüquqi tənzimlənmənin olmaması demək deyildir.

Buna əsaslanaraq hüquqlar müdafiə edilərkən İnternet – münasibətləri tənzimləmək və müdafiənin səmərəli vasitələrini təmin etmək üçün real imkanlar yaranır.

10.3. Hüquqların İnternetdə pozulması ilə bağlı onların müdafiəsini təmin etmək üçün pozuntulara münasibətdə qeydə alma və təsdiqetmə hərəkətlərinə vacib rol ayrılır ki, bunlar vasitəsi ilə sübutedici baza təmin edilir. Notariat haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq, maraqlı şəxslərin xahişi ilə bu funksiyalar notariat tərəfindən görülə bilər, özü də o hallarda ki, bu zaman sonradan sübutların təqdim edilməsinin çətin olacağını və ya hətta mümkün olmayacağını güman etməyə əsaslar vardır. Məlum olduğu kimi, İnternetin xüsusiyyəti belədir ki, ƏM hüquqlarının qeyri-qanuni istifadəsi ilə bağlı onların pozulmasını istifadəçi hər zaman düzəldə, yaxud hətta “götürə” bilər. Həm də o məhdudlaşdırmanı da nəzərə almaq lazımdır ki, notariat maraqlı şəxslərin ona müraciət etdiyi vaxt məhkəmənin və ya inzibati orqanın icraatında olan iş üzrə sübutları təmin edir.

10.4. Qeyd olunanlardan çıxış edərək, təsdiq etmə hərəkətlərinin Agentlikdə təşkili məqsədə uyğundur. Bu zaman aşağıda göstərilənlər nəzərə alınmalıdır. Bir halda ki, müəlliflik hüququ obyektin yaranma anından əmələ gəlir, onda hər hansı müdafiənin əsas vəzifəsi obyektin qeydiyyatı və ya vaxtın, yaranma tarixinin, hüquq sahibinin adının və b. rekvizitlərin göstərilməsinə gətirib çıxarır.

Sonuncu fakt, yəni təsdiq etmə hərəkətləri edilərkən məhz yuxarıda göstərilən rekvizitlərin fiksə edilməsi ondan irəli gəlir ki, şifahi şahid ifadələri məhkəmədə işləməyə qabil deyildir, hüquq sahibinin materialların çap şəklində dərc edilməsi və ya xüsusi su nişanlarının tətbiqi və s. müdafiə vasitələri heç də həmişə texniki cəhətdən mümkün olmur, yaxud iqtisadi cəhətdən çətindir. Buna görə də WEB-depozit, yəni maşın oxuyan daşıyıcıda vaxtın fiksə edilməsi ilə hazırlanmış və şəbəkəyə yerləşdirilmiş WEB-səhifələrin, saytların materialının surətinin saxlanması üçün Agentliyə gətirilməsi çox əlverişli variantdır.

Belə surət daşıyıcıların mümkün olan istifadəsi, məsələn, qapalı sessiyalı disklərin və ona əlavə olmuş sənədlərin mülki-prosessual qanunvericiliyin və müvafiq standartların bütün tələblərinin mütləq nəzərə alınması ilə, şəbəkədə yerləşdirilmiş materiallara tutuşdurulandan sonra saxlanmaya qəbul edilir.

Web-depozitin fiksə edilmə və qəbul olunma proseduru ƏM obyektlərinin dövlət qeydiyyatı ilə birləşdirilə və ya bu işi ayrıca hüquq bölməsi həyata keçirə bilər, bununla əlaqədar strukturda Web-depozit bölməsinin olması arzuolunandır.

11. Yekun əvəzi və ya Agentliyin vəzifələri

11.1. ƏM obyektləri tez-tez rəqəmli şəkə çevrilir və rəqəmli şəbəkələrdə geniş istifadə olunur. Nəticədə rəqəmli mühitdə hüquqların idarə edilməsi məsələləri həm “İnformasiya texnologiyaları - İM” (İT-İP) qarşılıqla təsir problemləri, həm də elektron ticarət problemləri (İT – e.com.) ilə sıx bağlı olur.

Göstərilən aspektlər “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə 30.09.2005-ci il tarixdə təsdiq olunmuş yeni “Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi haqqında Əsasnamə”nin vəzifə və funksiyalarının 7.6, 8.43, 8.44 və 8.45-ci bəndlərində öz əksini tapmışdır. Agentlik göstərilən sənədin 7.6-cı bəndinə uyğun olaraq, rəqəmli informasiya texnologiyalarının və elektron ticarətin inkişafının tənzimlənməsi məqsədi ilə əqli mülkiyyətin bu istiqamətdən irəli gələn yeni obyektlərinə olan hüquqların qorunmasına aid mexanizmlərin yaradılmasına dair təkliflər hazırlayır və zəruri tədbirləri həyata keçirir.

Bu məqsədlə Agentlik aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

“8.43. Əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan beynəlxalq və milli informasiya texnologiyalarının təhlilini aparır, informasiya texnologiyalarının əqli mülkiyyət obyektləri kimi qorunması vəziyyətini müşahidə edir və milli səviyyədə qorunması vəziyyətini araşdırır, onların qorunmasının beynəlxalq standartlara uyğun olması üçün öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görür və yeni informasiya texnologiyaları obyektlərinin qorunmasına dair müvafiq qaydada təkliflər verir.

8.44. Qanunla qorunan əqli mülkiyyət obyektlərinin qlobal rəqəmli şəbəkələrdə istifadəsinə aid monitorinqlər aparır, arayışlar hazırlayır və müvafiq qaydada səlahiyyətli orqanlara təqdim edir.

8.45. Elektron ticarət sahəsinə aid qanunvericilikdə əqli mülkiyyət hüquqları obyektlərinə hüquqların qorunmasının təkmilləşdirilməsi ilə təkliflər verir və öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görür.”

Qeyd etmək lazımdır ki, Agentlik qarşısında qoyulmuş 7.6-cı vəzifə və müvafiq 8.43-8.45-ci funksiyalar öz məzmununa uyğun olaraq, bu sahədə Agentliyin məqsədlərindən birinin həyata keçirilməsinə xidmət edir, daha dəqiq desək: “informasiya cəmiyyətinin inkişafı və möhkəmləndirilməsi üçün ƏM potensialının geniş istifadəsi”.

Bununla bağlı, Agentlik qarşısında ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində, dörd əsas amilə əsaslanan müəyyən tədbirlərin birbaşa həyata keçirilməsi və ya həyata keçirilməsinə köməklik göstərilməsi üzrə vəzifələr durur:

a) ƏM hüquqları sahəsində stabil və müasir tələblərə cavab verən (informasiya cəmiyyətinin inkişaf tendensiyaları nəzərə alınmaqla) qanunvericiliyin olması;

b) qanunvericiliyin müddələrinin həyata keçirilməsinə aid səmərəli tədbirlərin tətbiq olunması imkanı daxil olmaqla, ƏM obyektlərinin istifadəsinin bütövlükdə bazarın təhlükəsizliyinə zəmanət;

v) ƏM obyektləri ilə bağlı olanları da daxil olmaqla, rəqəmli mühitdə edilən sövdələşmələrin səmərəli müdafiəsi;

c) ƏM hüquqlarının həyata keçirilməsinin etibarlı mexanizmləri və bu hüquqların idarə olunmasının işlək sistemi.

11.2. ƏM hüquqları sahəsində möhkəm müasir qanunvericilik rəqəmli mühitdə qorunma və hüquqların idarə edilməsi məsələlərində sonrakı texnoloji və ya təşkilatı tədbirlərin hüquqi əsasıdır.

Hazırda Azərbaycan “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”nə və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”nə qoşulub. Bununla əlaqədar, müəllif-hüquq qanunvericiliyinin ÜƏMT-nin İnternet-müqavilələrinə və

Avropa Direktivlərinə tam uyğunlaşdırılması vəzifəsi son dərəcə aktualdır.

Bu məqsədlə rəqəmli mühitdə hüquqi tənzimləmənin mərkəzi elementlərinə dair: kütləyə çatdırılması məqsədi ilə bildiriş hüququ, surətçixarma hüququ, həmçinin müdafiə vasitələrinə aid texniki və texnoloji tədbirlərə və hüquqların idarə edilməsi haqqında məlumata münasibətdə “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanuna dəqiqləşdirmələr hazırlanmışdır.

Digər vacib məsələ “ƏM hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” və “Yayım təşkilatlarının hüquqları haqqında” qanun layihələrinin hazırlanması ilə bağlıdır. Müvafiq qanunvericilik bazası həm hökumət, həm də Agentlik səviyyəsində normativ-hüquqi aktlarla tamamlanmalıdır. O cümlədən, İnternetdə hüquqların idarə edilməsinə dair sənədlər, bu mühitdə ƏM obyektlərinin istifadəsinə görə tarif dərəcələri, multimedia məhsullarının qeydiyyat qaydaları, ƏM hüquqları ilə qorunan informasiya obyektlərinin təsnifatı və s. nəzərdə tutulur.

11.3. ƏM obyektlərinin və bütövlükdə bazarın təhlükəsizliyinə zəmanət elektron imza və elektron sənəd dövriyyəsi haqqında qanunvericiliklə sıx bağlıdır. Bir halda ki, göstərilən qanunvericilik Azərbaycanda artıq qüvvəyə minib və provayderlərin məsuliyyətinin göstərilədiyi elektron ticarət haqqında Avropa Direktivlərinin təcrübəsindən istifadə olunur, həmçinin nəzərə alaraq ki, “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”ndə və “ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi”ndə provayderlərin vəzifələrinə aid birbaşa göstərişlər yoxdur, onda Hökumət və Agentlik səviyyəsində elektron ticarət haqqında qanunvericilik normalarını konkretləşdirən normativ-hüquqi aktların qəbul olunması məqsədəuyğundur.

Məsələn, ABŞ-ın DMCA-da dəqiq işlənmiş, xüsusilə xəbərdarlıq və pozuntunun dayandırılması proseduruna dair

müddəalarının (“notice and take down procedure”) nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Bununla bərabər, bir tərəfdən hüquq sahibləri və onların təmsilçiləri, digər tərəfdən isə xidmət provayderləri arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəli tədbirləri haqqında sənədlərin qəbul olunması məqsədəuyğundur, çünki İnternet-ticarətin leqallaşdırılması onların hər ikisinin maraqlarına cavab verir.

11.4. Elektron mühitdə, ƏM obyektləri də daxil olmaqla, həyata keçirilən sövdələşmələrin səmərəli müdafiəsi ƏM obyektlərinin etibarlı eyniləşdirilməsi məsələləri və qanunsuz surətçıxarmaya və yayıma qarşı texnoloji (texniki) müdafiə tədbirləri ilə sıx bağlıdır. Söylənənlərlə bağlı aşağıdakılar məqsədə uyğundur:

- İSBN, İSSN, İSAN, İSRC və s. tipli eyniləşdirici kodlaşdırma sistemlərinin tətbiqinə aid normativ-hüquqi aktların hazırlanması və onların ölkə ərazisində tətbiq edilməsi;
- texniki vasitələrin istifadəsinə aid metodiki və praktiki göstərişlərin hazırlanması;
- hüquqların idarə olunması haqqında məlumata və texniki müdafiə vasitələrinin dolayısı yolla keçilməsinə münasibətdə pozuntular və hüquq sahibinə dəyən zərərin miqdarının hesablanmasına aid normativ-arayış xarakterli materialların və s. hazırlanması.

11.5. Rəqəmli mühitdə hüquqların həyata keçirilməsinin etibarlı mexanizmlərinin və hüquqların idarə edilməsinin işlək sisteminin təmin olunması Agentliyin qarşısında duran mühüm funksional vəzifələrdən biridir.

Birinci, qarşıda yaxın vaxtlarda hüquqların texnoloji müdafiə olmadan idarə edilməsinin sadə sisteminin tətbiq olunması durur, bunun mahiyyəti istifadə olunan obyektlərə hüquqların ilkin “hüquqi təmizləmə”sindən və surətçıxarmaya və İnternetdə istifadə olunan ƏM obyektlərinin əldə edilməsinə görə alınan qonorar üzərində nəzarətdən ibarətdir.

İkinci, rəqəmli eyniləşdirmə kodları tətbiq edilməklə və On-line lisenziyalaşmasının mümkünlüyü nəzərə alınmaqla, lakin texnoloji müdafiə tədbirləri olmadan hüquqların kollektiv idarə edilməsinə aid layihə hazırlanmalıdır.

Bu layihənin xüsusiyyəti, icmalda qeyd olunduğu kimi, operatorun iştirakı ilə bazarın və şəxsi ünvanın mütəmadi monitorinqinin, lisenziyalaşdırma məsələsinə aid müraciətlərin, həmçinin ƏM obyektinin növündən asılı olmayaraq istifadəyə (One-stop shops) hüquqların verilməsinin uçotunun aparılmasının zəruriliyindəndir.

Üçüncüsü, texnoloji müdafiə tədbirləri tətbiq edilməklə On-line kollektiv idarəetmə sisteminin – avtomatlaşdırılmış rejimdə tam rəqəmli idarə etmə sisteminin RHİ (Rəqəmli Hüquqların İdarəedilməsi) yaradılması üzrə hazırlıq işinə başlamaq vacibdir. Bu sistemin əsas xüsusiyyəti hüquqların idarə edilməsinin operator müdaxiləsi tələb etməyən tam avtomatlaşdırılmasıdır.

Adətən, hüquqların rəqəmli idarə edilmə sistemləri eyniləşdirmə sistemini özünə daxil edir və bir və ya bir neçə texnoloji müdafiə tədbirini nəzərdə tutur. Belə sistemlərin məqsədi hüquqların “hüquqi təmizlənməsi” və əsərlərin və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin qanuni istifadəsindən gəlirin əldə olunmasıdır. Bu “tam ticarət sistemləri” əsas etibarilə son istifadəçilər tərəfindən müəlliflik hüququ ilə qorunan materialların istifadəsi üçün nəzərdə tutulub.

Hüquqların rəqəmli idarə olunması sistemləri:

- İnternetin köməyi ilə yayım zamanı rəqəmli kontentin (qorunan materiallar) idarə edilməsini təmin edir;
- Məzmunun İnternetdə qeyri-qanuni yayımının qarşısını alır;
- Məzmunu nəinki qoruyur, həm də onun uğurlu satışına yardım edir;

- Müasir texnoloji reallıq şəraitində əsərlərin və fonogramların qanuni istifadəsinin qaydaya salınmasına kömək edir.

Hüquqların rəqəmli idarə edilməsi sahəsində qabaqcıl texnologiyalar istifadə olunur ki, bunlar da hüquq sahiblərinə kontenti kimin, hansı ərazidə və hansı formada əldə etməsini həll edən imkanlar verən xüsusi proqram təminatının köməyi ilə “dinamik” qaydalar dəstini yaradır.

Hüquqların rəqəmli idarə olunması sistemləri həmçinin məzmunu icazəli müraciətlərin sayı haqqında məlumatı özündə saxlaya bilər və ya kontenti (məzmunu) müəyyən müddətdən sonra özünü məhv etməyə məcbur edə bilər.

Yəqin ki, göstərilən sistemlərin tətbiqi layihələrini Agentliyin hazırlamalı olduğu normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə hüquqi möhkəmləndirilməsini tələb edəcək.